ZOZOLALA

tweemaandelijks stripinformatieblad *Augustus / September 2000* 113

ZozoLala is een onafhankelijk stripinformatieblad, dat tweemaandelijks verschijnt. ZozoLala is gratis voor de klanten van onderstaande stripwinkels. Verantwoordelijke uitgever: Stichting Zet.El

ALKMAAR
BOOKERS & STRIPPERS
Bolestraat 19
1811 HP / 072 - 512 19 16

ALMERE
RATAPLAN
Grote Markt 195
1315 JE / 036 - 534 39 95

AMSTERDAM
KRASSER
Tussenmeer 329
1069 DR /020 - 6191858

LAMBIEK
Kerkstraat 78
1017 GN / 020 - 626 75 43

RICHARD
Rombout Hogerbeetsstraat 78
1052 HX / 020 - 684 29 23

NOU MOE !?!
Krugerplein 17
1092 KA / 020 - 693 63 45

SNOEK
Eerste van Swindenstraat 545
1093 LC / 020 - 668 47 64

ANTWERPEN
BEO
Hopland 15
2000 / 03 - 233 25 36

BUDDY'S
Meir 125 (1e verd.)
2000 / 03 - 232 16 31

MEKANIK STRIPSt.
Jacobsmarkt 73
2000 / 03 - 234 23 47

APELDOORN
DE TWEEDE LEZER
Eerste Wormenseweg 102
7331 DK / 055 - 542 72 02

ASSEN
PLOK. STRIPS EN EH...
Stationstraat 1 DINGES!
9401 KV / 0592 - 31 32 92

ARNHEM
DE NOORMAN
Koningstraat 43
6811 DH / 026 - 442 09 09

BERGEN OP ZOOM
GILLES DE GEUS
Bosstraat 4 (passage)
4611 NC / 0164 - 24 74 62

BREDA
FRANKA
Torenstraat 9 (passage)
4811 XV / 076 - 521 41 53

BRUGGE
DE STRIEP C.V.
Katelijnestraat 42
8000 / 050 - 33 71 12

BRUSSEL
HET B-GEVAAR
Greepstraat 15
1000 / 02 - 513 14 86

DELFT
BUL SUPER
Breestraat 18 - 22
2611 RG / 015 - 212 60 97

DEN BOSCH
SILVESTER
Snellestraat 8
5211 EN / 073 - 690 14 60

DEN HAAG
HAAGSE STRIPSHOP
Wagenstraat 133
2512 AT / 070 - 363 41 15

MIEKE'S STRIPTIEK
Chasséstraat 71
2518 RW / 070 - 365 07 38

WALK IN
Herengracht 13
2511 EG / 070 - 364 63 36

DEN HELDER
BOEKIE
Reigerstraat 24
1781 VH / 02230 - 61 23 77

DORDRECHT
SJORS
Schefferplein 1
3311 EJ / 078 - 614 20 12

EINDHOVEN

ENSCHEDE
DE STRIP-AAP
Javastraat 22
7512 ZJ / 053 - 430 52 61

GEEL
ALFA STRIP
Nieuwstraat 12
2440 / 014 - 58 43 80

GENT
PIERKE
Frans van Rijhovelaan 312
9000 / 09 - 227 70 86

GOES
HET PAARD VAN TROJE
Langevorststraat 2
4461 JP / 0113 - 21 46 91

GRONINGEN
MODERN PAPIER
Pelsterstraat 20
9711 KL / 050 - 313 25 21

HAARLEM
STRIPWINKEL BEEDEE
Anegang 42
2011 HS / 023 - 531 01 68

HALLE
DE STRIPOMAAN
Kardinaal Cardijnstraat 3
1500 / 02 - 356 15 89

HASSELT
WONDERLAND
Paardsdemerstraat 17
3500 / 011 - 22 82 00

HELMOND
DE BOEKENWURM
Heistraat 60
5701 HP / 0492 - 59 08 83

HOORN
HET GELE TEKEN
Grote Oost 37
1621 BR / 0229 - 21 86 23

KAMPEN
DE FANTAST
Burgwalstraat 7
8261 HJ / 038 - 332 03 25

LEEUWARDEN
DE BALLOON EXPRESS
Korfmakersstraat 1
8911 LA / 058 - 213 21 46

DE RAT
Voorstreek 83
8911 JL / 058 - 215 16 00

LEIDEN
DUMPIE
Nieuwe Rijn 18
2312 JC / 071 - 512 64 04

LEIDSE STRIPSHOP
Aalmarkt 4
2311 EC / 071 - 512 18 02

LEUVEN
HET BESLOTEN LAND
Parijsstraat 16
3000 / 016 - 22 58 40

GOBELIJN
Mechelsestraat 35
3000 / 016 - 23 55 86

MECHELEN
DE STRIPKEVER
p/a Leermarkt 50,b.024
2800 / 015 - 21 76 05

MECHELEN
COMIC STRIPS
Hoogstraat 26
2800 / 015 - 42 06 50

MIDDELBURG
HET PERRON
Sint Janstraat 13
4331 KA / 0118 - 63 47 47

NIJMEGEN
DE NOORMAN
Van Welterenstraat 45*
6511 MC / 024 - 32 26 146

OOSTENDE
DE STRIEP
Paulusstraat 36
8400 / 059 - 51 54 60

ROESELARE
WILLI'S WERELD
H. Horriestraat 20
8800 / 051 - 24 64 15

ROTTERDAM
YENDOR
Korte Hoogstraat 16
3011 GL / 010 - 433 17 10

DONNER BOEKEN
Lijnbaan 150
3012 ER / 010 - 413 20 70

NOORD
Zaagmolendrift 33
3036 HC / 010 - 466 43 68

DICK BOS
Junolaan 2
3054 PW / 010 - 461 31 47

SINT TRUIDEN
DE GALLIER
Beekstraat 58
3800 / 011 - 67 17 39

SCHIEDAM
't CENTRUM
Korte Singelstraat 20a
3112 GB / 010 - 426 25 84

TILBURG
TOMMY
Nieuwlandstraat 14
5038 SN / 013 - 535 83 19

TORHOUT
't STRIPJE
Oostendestraat 32
8820 / 050 - 21 71 82

TURNHOUT
TISTJEN DOP
Paterstraat 96
2300 / 014 - 42 88 29

UTRECHT
PIET SNOT
Vismarkt 3
3511 KR / 030 - 231 84 72

STRIP EN LEKTUURSHOP
Oude Gracht 194
3511 NR / 030 - 233 43 57

VEENENDAAL
THE DROWNING MAN
Scheepjeshof 8
3901 CV / 0318 - 561 093

VENLO
BOLSTER
Grote Kerkstraat 14
5911 CH / 077 - 354 40 69

WAREGEM
BLITZ
Stormstraat 147
8790 / 056 - 610 158

ZWOLLE
DE BOEKENHALTE
Assendorperstraat 103
8012 DH / 038 - 422 10 77

Calimero-gedrag

Eigenlijk dachten wij dat 'de stripwereld' zo langzamerhand over haar minderwaardigheidscomplex heen was. Helaas werden wij tijdens de stripdagen in Haarlem weer verrast door het nodige gezeur van collega-uitgevers die klaagden over het gebrek aan respect dat de strip zou krijgen van 'de buitenwereld'. Dat gebrek aan waardering zou blijken uit de magere verkoop van hun waar.

Wat een onzin, vinden wij. Wat maakt het uit dat goede strips een klein publiek hebben? Op goede films in de filmhuizen komen ook maar een paar honderd mensen af, goede poëziebundels verschijnen ook maar in een oplage van 500 exemplaren. Enig idee hoe hoog de oplage is van een klassieke cd van het Concertgebouworkest?

Wat is er mis met een klein publiek? Ieder medium bedient zowel een groot publiek als een kleine groep artistieke liefhebbers. Het grote publiek valt voor de hapklare brokken (zoals *XIII* of *Kuifje*) en het kleine publiek voor de grensverleggende strips (zoals boeken van Baudoin of Mattotti). Met beide uitingsvormen is niets mis, ze hebben allebei een eigen doelgroep. En dat het ene publiek groter is dan het andere, dat is nou eenmaal altijd zo. Strip is wat dat betreft niet anders dan literatuur of popmuziek.

De slechte verkoop van strips zegt dan ook niets over de waardering die het medium krijgt. Sterker nog, volgens ons is het beeldverhaal nog nooit zo serieus genomen als de laatste jaren. Iedere krant besteedt er tegenwoordig bijna wekelijks aandacht aan. Nee, collega-uitgevers, aan de waardering ligt het niet. We moeten gewoon accepteren dat de meeste strips die wij ongelooflijk de moeite waard vinden, nog niet aan de honden kunnen worden gesleten. Gelukkig is er nog een handjevol kamikaze-uitgevers die dit al lang in de gaten heeft en dat genoegen neemt met verkoopcijfers waarmee het nauwelijks uit de kosten komt. Alleen dankzij hen blijft de stripwereld levend. Geklaag draagt niet bij aan een mooi nieuw album.

De redactie

Redaktieadres ZozoLala: Postbus 344, 3720 AH, Bilthoven, Nederland
e-mail: hvsoest@gpd.nl

REDAKTIE: Paul van Grembergben, Jef Nieuwenhuis, Hans van Soest, Toon Dohman, Karin van Wylick en Gerard Zeegers.

LAY-OUT: Xander Elink Schuurman & Isabel Verboven.

VASTE MEDEWERKERS: Marq van Broekhoven, Anton Damen, Maaike Hartjes, VLRQ, Len Bunte, Bert Meppelink, Peter de Wit, Mark Horemans, Pieter van Oudheusden en Fons van Erp.

OOK WERKTEN MEE: Jim Woodring, Daniel Hulet, Typex, Marcel Lagerweij en Janko Bosch.

DRUK & AFWERKING: Drukkerij Wilco (Amersfoort).

BIJ DE VOORPLAAT: Originele tekening van Jim Woodring.

ABONNEMENTEN ZIJN MOGELIJK voor één jaar (ƒ 20,00 / BF 370) of voor twee jaar (ƒ 33,00 / BF 600). Belgische CJP-houders betalen per jaar BF 320, of per twee jaar BF 500.

ABONNEMENTEN GAAN IN na storting van het totaalbedrag op Postbank giro 3253997 (NL) of Postgiorekening 000 - 1648405B4 (B) t.n.v. Stichting Zet.EL te Bilthoven o.v.v. je eigen adres en evt. je CJP-nummer.

COPYRIGHT 2000 bij Stichting Zet.EL. Overname van artikelen, strips, of illustraties enkel in overleg met de uitgever.

OPLAGE: 8.000 exemplaren

ISSN: 1382 - 8630

Daniel Hulet:

'Wat doe ik in dit stoffelijk omhulsel?'

De Sint-Katelijnekerk in Brussel moet ooit wit zijn geweest. Het zandsteen waaruit het bouwwerk is opgetrokken, is groen en donkerbruin verweerd. Bij de hekken in het voorportaal liggen stukken karton, 's nachts de slaapplaats van zwervers. Hier is de toegang tot de onderwereld. Althans in het drieluik *Macabere sfeer* van Daniel Hulet, een van de meest buitenissige strips die ik ooit las. De Sint-Katelijnekerk oogt Middeleeuws, maar is nog geen anderhalve eeuw oud. België, en zeker zijn hoofdstad, is een lied van schijn en wezen. De hoofdarchitect van de kerk is Joseph Poelaert. Zijn bekendste bouwwerk is het Paleis van Justitie, waarvoor een groot gedeelte van de volkswijk de Marollen werd gesloopt. Hij wordt tot op heden door de bevolking vervloekt in het typische Brusselse scheldwoord architék (of, nog mooier, scheven architék), dat ook in de belevenissen van Nero opduikt. Het Paleis van Justitie staat overigens nog altijd in de steigers, zoals heel Brussel in voortdurende staat van afbraak of opbouw is. Ook de Sint-Katelijnekerk is, volgens de Gids voor Oud Brussel, gedoemd te verdwijnen. Al sedert tientallen jaren is de ingang met stellingen afgeschermd. Dat was in 1988. Sindsdien is de situatie onveranderd, en niets wijst op spoedi-

ge verandering. *Ici vivait, vit et vivra le peuple de Dieu,* staat er te lezen. Het optimisme dat uit die toekomende wijs spreekt, wordt door het verwaarloosde interieur gelogenstraft.

Ik moet toegeven dat ik me door Hulets verbeelding in de luren heb laten leggen. Ik had een godverlaten uithoek van Brussel verwacht, maar het smalle, langwerpige Sint-Katelijneplein ligt op een steenworp afstand van de binnenstad; vandaar misschien de overvloed aan horeca en geparkeerde auto's. Ter rechterzijde van de kerk staat een grijs, geometrisch en anoniem kantoorgebouw. In *Macabere sfeer* wordt die plaats ingenomen door het Zimmermangebouw, waar Charles Haegeman een appartement huurt: het begin van een hellevaart die drie albums duurt en waarin zowel Hulets hoofdpersoon als de lezer weinig bespaard blijft. Het echte Zimmermangebouw ligt even verderop aan de Boulevard d'Ypres, legt Hulet me later uit. „Aan de gevel hangt zelfs een identieke klok." Het gebeurt vaker dat lezers er een kijkje gaan nemen. Hij kan zich dat goed indenken: „Zelf ben ik ooit, nadat ik *De colossus van Maroussi* van Henry Miller had gelezen, de schrijver achterna gereisd. Met het boek in de hand heb ik dezelfde plaatsen bezocht om te zien wat hij beschreef."

Dit is de derde keer dat ik Hulet ontmoet. De eerste was in 1986, toen *De paden van de roem* in het Nederlands verscheen. Ik herinner me een vriendelijke, zij het wat schuchtere en gesloten man in donkere onopvallende kleren, met een piepklein SS-speldje als een opstandige voetnoot. De tweede keer was vier jaar later tijdens de Foire du Livre in Brussel. Hulet zat midden in *Macabere sfeer,* wat het onderwerp van het gesprek zou zijn. De tekenaar was tientallen kilo's zwaarder geworden en gehuld in een reusachtige, vuilwitte jas van het model dat door de spaghettiwesterns van Sergio Leone populair was gemaakt. Binnensmonds mompelend stak hij een nagenoeg onverstaanbare monoloog vol occulte en esoterische informatie af.

Vandaag is Hulet volledig in het zwart en zijn schedel is vers geschoren. Nog steeds wekt hij de indruk dat hij zich niet graag door vragen laat onderbreken, maar voor het overige is hij vriendelijk en voorkomend. Aanleiding voor onze ontmoeting is zijn nieuwe boek *Immondys.* Het lijkt een soortgelijk boek te worden als *Macabere sfeer,* even morbide, ongrijpbaar en eigenzinnig. Ook na herlezing van de drie delen daarvan, die tussen 1987 en 1993 verschenen, weet ik nog altijd niet of ik het een geslaagde strip vind. Waar ik bewondering voor heb, is de monomane gedrevenheid waarmee Hulet een wereld in ontbinding schildert, die wordt gekenmerkt door innerlijke verscheurdheid en existentiële razernij. Het menselijk bestaan lijkt in zijn visie een aaneenschakeling van nachtmerries, hallucinaties en visioenen vol dood en bederf. Ik moet Hulet nageven dat ik sinds *Macabere sfeer* Brussel nooit meer met dezelfde ogen heb bekeken. „Mensen zijn voor of tegen het boek," zegt Hulet. „Een tussenweg is er niet. Er zijn lezers die ermee weglopen en anderen vinden het helemaal niets. Kafka meende dat boeken gevaarlijk waren. Daarom wilde hij dat zijn werk na zijn dood verbrand zou worden. Gelukkig voor ons is aan die wens niet voldaan. Een gedeelte van mijn lezers zit op dezelfde golflengte als ik. Ik heb gemerkt dat *Macabere sfeer* voor sommige van hen een steun is. Ze herkennen in het boek hun eigen gedachten en gevoelens, en ontdekken dat ze niet de enige zijn. Een grote groep lezers zal het boek onaangedaan naast zich neerleggen. Maar er is daarnaast een kleine groep die het als een schok zal ervaren en voor hen is het wel degelijk een gevaarlijk en bedreigend boek."

Hij citeert zijn collega Hermann, die zei: „Wie dit drie albums volhoudt, is gek." Het bewijst juist het tegendeel, vindt Hulet zelf. Het tekenen van een strip vereist een enorme dosis zelfdiscipline en organisatievermogen. „Heb je wel eens iemand die werkelijk gek is, zien tekenen? Hij gebruikt niet het hele vel papier, alleen een kleine hoekje. Hij krabbelt dat gedeelte vol, de ene lijn over de andere totdat er een onontwarbare kluwen is ontstaan. Hij is de enige die nog precies weet wat hij getekend heeft. Maar waanzin heeft ook een waardevolle kant. Zonder gekte zouden we geen vooruitgang kennen. Als iedereen normaal was, bleef de wereld stilstaan."

Zijn sombere wereldbeeld heeft volgens eigen zeggen alles te maken met de wereld waarin hij opgroeide. Hij werd in 1948 in Brussel geboren en tot aan de Wereldtentoonstelling in 1958 was het leven in België min of meer een voortzetting van de oorlogsjaren, somber en benauwend. „Ik kan me nog herinneren dat ik in mijn wieg naar het plafond lag te staren en dat ik me dood verveelde. Vreemd, dat je geest op zo jonge leeftijd kennelijk al volledig actief is. Het denkvermogen van een volwassene in het lichaam van een baby, wat een nachtmerrie."

Net als *Macabere sfeer* speelt zijn nieuwe reeks *Immondys* in Brussel. Zonder een herkenbaar uitgangspunt dat enig houvast in Hulets uitzinnige verbeeldingswereld biedt, is de lezer nauwelijks bereid hem te volgen. Dat is de lering die de tekenaar heeft getrokken uit een eerder al te experimenteel album, dat na tal van afwijzingen uiteindelijk bij de kleine uitgever Soleil terechtkwam. De Nederlandse vertaling verscheen onder de onbedoeld humoristische titel *Tochten doorheen een zonderling hoofd* bij uitgeverij Farao. „Ik had voor mijn nieuwe strip ook Parijs kunnen kiezen, maar dat zou nogal geforceerd zijn geweest. Brussel is de stad waar ik altijd heb gewoond en mijn indrukken heb opgedaan. 's Nachts maak ik graag lange wandelingen door de stad. Over de brede straten en de boulevards, waar ik de ruimte heb. Door te lopen maak ik mijn hoofd leeg. Het is heel vervreemdend om te denken aan al die slapende mensen om je heen. De nacht valt en *klik,* iedereen gaat slapen. Idioot, als je erbij stilstaat... Net als dat gat in ons hoofd, waar we ons

Zita in Immondys.

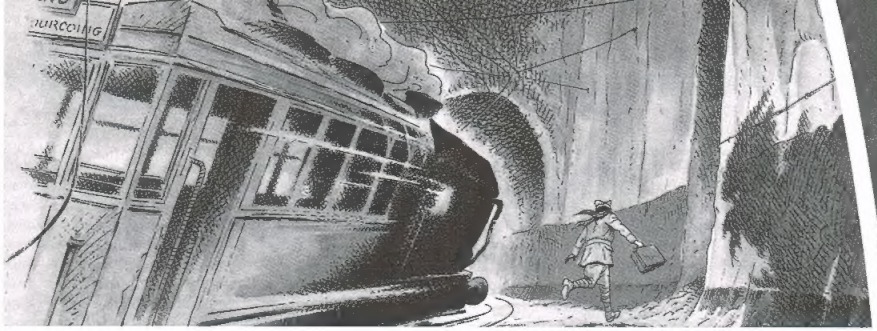

Fragment uit de reeks Farao.

eten in stoppen. Op zo'n moment vraag ik me af: Wat doe ik in dit stoffelijk omhulsel? Die angst en vervreemding probeer ik in mijn werk vorm te geven."

Voor een commercieel ingestelde uitgever, die niets liever wil dan jaarlijks een nieuw deel van een reeks op de markt brengen, moet een auteur als Hulet een lastpost en een verschrikking zijn. Hij werkte de laatste jaren aan drie verschillende reeksen, soms met tussenpozen van meerdere jaren. Toch heeft zijn uitgever alle vertrouwen in hem, zegt Hulet: „Toen ik destijds het contract voor de drie delen van *Macabere sfeer* tekende, had ik nog niets op papier staan. Zelfs de titel kwam pas enkele dagen daarna. Eigenlijk kreeg ik een blanco volmacht." De afgelopen jaren tekende hij twee nieuwe albums van *Farao*, de strip die hij in de jaren tachtig met scenarist Andre-Paul Duchâteau voor Novedi maakte. „Het is geen nieuwe start," benadrukt hij. Glénat heeft de oude albums in Frankrijk opnieuw uitgebracht, tot zijn verwondering zelfs met redelijk succes. Hulet had beloofd de reeks door middel van een nieuw verhaal te actualiseren. „Het zijn uiteindelijk nog twee albums geworden, maar hierna houd ik er echt mee op. *Farao* is een B-strip en dan nog niets eens een goede, zoals *XIII* of *Largo Winch*. Ik heb er met tegenzin aan gewerkt, wat niet wil zeggen dat ik er met mijn pet naar heb gegooid. Dat is mijn eer te na. Duchâteau is een aardige man, maar hij is oud. Echt oud, bedoel ik. Ik heb vrienden die weliswaar oud in jaren maar jong van geest zijn. Duchâteau loopt tien jaar achter. Als het geen vijftien is. Ik moest zelf nog veel aan de scenario's en de dialogen bijwerken om er een acceptabel verhaal van te maken... Daar pas ik verder voor. Ik heb geen zin om andermans werk op te knappen."

In 1994 maakte Hulet nog het vierde deel van *De paden van de roem* ('ook een traditionele avonturenstrip, maar tenminste een goede'). Vijf jaar eerder had hij de redelijk succesvolle strip, waarvoor Jan Bucquoy de scenario's schreef, na het derde deel opzijgezet om zich op *Macabere sfeer* te concentreren. Toen hij de draad weer oppakte, had Bucquoy zijn activiteiten inmiddels naar de filmwereld verlegd. Hulet schreef daarom het vierde deel zelf. Achter in het boek wordt een vijfde deel aangekondigd, *Het uitschot van Parijs*, waarop inmiddels al zes jaar wordt gewacht. „Ik wil het nog altijd graag maken," zegt Hulet, „Om daarmee de reeks af te ronden. Ik geloof niet in cycli van acht, negen albums. Vier of vijf is het maximum wat mij betreft. Kijk naar een strip als *Blueberry*, die al tientallen jaren loopt. Hoewel de reeks nog altijd dezelfde naam draagt, heeft hij voor mijn gevoel al vier of vijf verschillende hoofdpersonen gehad."

Ook de strips die Hulet met anderen maakte, bevatten de beklemmende, droomachtige scènes die de rode draad in zijn werk zijn. „En dat is niet aan de scenaristen te danken," zegt hij met nadruk. Hoewel zijn werk altijd in één oogopslag herkenbaar is, ontkent hij dat hij zoiets als een eigen grafische stijl à la Tardi zou hebben. „Dat is zo beperkend dat het uiteindelijk een gevangenis wordt. Ik wil bij het tekenen zo vrij mogelijk zijn. Collega's die hun pagina's telkens opnieuw tekenen begrijp ik niet. Je kunt wel de illusie hebben dat je tekeningen er beter van worden, maar de magie van de eerste keer dat je iets op papier zet, krijg je nooit meer terug."

Schrijven is voor hem een even instinctief proces. „Soms ben ik achteraf verbaasd over mijn eigen tekst. Er kunnen spontaan dingen opkomen waarvan ik zelf pas bladzijden later of zelfs in het volgende album de betekenis begrijp."

Het is lastig alle taalspelletjes, invallen en hersenkronkels in Hulets Franse tekst te volgen. De onvertaalbare titel van de reeks is een goed voorbeeld. De tekenaar legt uit dat *Immondys* een samentrekking is van *immonde* (onrein, obsceen) en *Ys*, een legendarische Bretonse stad die in de vierde of vijfde eeuw door de zee zou zijn verzwolgen en een symbool van zuiverheid is. Uitgesproken klinkt *Immondys* in het Frans als *immoncides*, oftewel vuilnis, huisvuil. „Ach, het is zomaar een woord. Hecht er niet te veel belang aan." Mede daarom is besloten de Franse titel in het Nederlands te handhaven.

Wat in het nieuwe album meteen opvalt, is dat op verschillende bladzijden plaatjes op hun kop staan. „Ik wil de lezer destabiliseren," zegt Hulet, „Hem wakker schudden en bij de les houden." Hij vertelt een idee dat hij in het verhaal had willen verwerken. Vroeger kwam hij met de tram regelmatig langs een reclamebord van een Nederlandse verzekeringsmaatschappij: een oude man en een oude vrouw in silhouet, een hondje aan hun voeten en een paraplu boven het hoofd. Ze staan met hun rug naar de toeschouwer. In zijn verhaal wilde hij hen over straat laten lopen. Op het moment dat de hoofdpersoon hen zou benaderen, zouden ze zich omdraaien en hem met hun grijnzende schedels aankijken. „Het mooiste is dat het een reclame voor levensverzekeringen is," zegt de tekenaar zichtbaar genietend. Hij heeft besloten het idee niet te gebruiken omdat hij serieus rekening houdt met de mogelijkheid dat de verzekeringsmaatschappij hem een proces zal aandoen.

Zo nuchter is Hulet nu ook wel weer.

Pieter van Oudheusden

Het Laatste Oordeel

Vlad 1: Igor, mijn broer
Griffo/Swolfs
Uitg. Le Lombard; 46 pl.; kleur; slappe kaft;

Aan *Vlad* ga ik niet veel woorden vuil maken. Vergeleken met het eerste deel van deze nieuwe aktieserie is het storyboard van een gemiddelde vechtfilm met Jean-Claude van Damme hogere literatuur. Vergelijk het zelf maar: in een nabije toekomst wordt kapitein Vladimir Zofkoff, Vlad voor intimi, tegen zijn zin gedemobiliseerd uit het Russische leger. Hij kan zijn krijgskunsten echter ten volle benutten wanneer zijn rijke moeder komt te overlijden en deze bij testament één voorwaarde aan het verkrijgen van de erfenis verbindt: Vlad moet binnen een jaar zijn verdwenen tweelingbroer Igor terugvinden, anders vervalt de nalatenschap aan de doortrapte minnaar van moeder. Het vriendje van moeders ziet de rijkdom natuurlijk niet graag aan z'n neus voorbij gaan en deinst nergens voor terug om Vlad in zijn nobele missie te dwarsbomen. Het duurt dan ook niet lang of het is moord en doodslag wat de klok slaat. Scenarist Swolfs is erin geslaagd zo'n beetje alle clichés die bij een dergelijk verhaal voor de hand liggen, in één stripalbum bij elkaar te vegen. Omdat de tweelingbroer van Vlad acteur is, komen daar de slechtste clichés uit de filmwereld nog eens bovenop: van de onbekende actrice die zich omhoogwerkt door, uiteraard op zijn bureautafel, een wip te maken met een producer tot een snuff movie met een beul in SS-uniform. Slaapverwekkend en weerzinwekkend tegelijk. Het scenario van *Vlad* had Le Lombard eigenlijk in gedachten voor tekenaar Delaby (*Poolster*, *Murena*). Die mag de Heer op z'n blote knietjes danken dat Dufaux hem net op tijd vroeg voor het overnemen van *De klaagzang van de verloren gewesten* van Rosinski. In zijn plaats heeft Griffo *Vlad* vakkundig, maar inspiratieloos in beeld gebracht. Een terechte aanpak; aan een project als dit wil je zo min mogelijk tijd verspillen. Op de achterkant van mijn recensie-exemplaar staat in grote letters gedrukt '*Dit album mag niet verkocht worden*'. En zo is het. Ik hoop dat ze dat op de hele oplage hebben meegedrukt. *(Paul)*

Immondys 1: Voorbij het onmogelijke Hulet
Uitg. Glénat; 48 pl.; kleur; harde kaft; *f* 35,00

Bij het grote publiek is Hulet vooral bekend als de tekenaar van de stripreeks *Farao*; een middelmatige strip op scenario van veelschrijver Duchateau. *Immondys* is een geheel eigen productie en laat zich niet makkelijk doorgronden. De sleutel ligt wellicht in de persoon Hulet. Wie het interview met hem in dit nummer van ZozoLala leest, zal zich nauwelijks aan de indruk kunnen onttrekken met een onverholen poseur van doen te hebben. Hulet maakt mystiek waar ze niet aanwezig is.

De vorige zin zou een korte samenvatting van het eerste deel van *Immondys* kunnen zijn. In prachtige hallucinatoire beelden worden de belevenissen beschreven van een man die geen onderscheid meer kan maken tussen realiteit en hersenspinsels. Tezamen met lotgenote Zita – als ze tenminste geen product van zijn fantasie is – is hij ervan overtuigd het doelwit te zijn van een complot. Hij baseert zijn theorie op de toezending van geheimzinnige puzzelstukjes die hij in eerste instantie intuïtief als de bouwstenen van een metalen heksenkring beschouwt.

Immondys laat zich niet makkelijk lezen en is intrigerend. De verleiding om het als gebakken lucht terzijde te leggen, wordt teniet gedaan door de prachtige vormgeving. Hulet heeft zijn modderig kleurgebruik ingeruild voor een veel lichtere kleurenpalet, wat zijn tekeningen een stuk transparanter maakt. Geen luxe bij een volstrekt ondoorzichtig verhaal met loodzware commentaren. Het lijkt Hulet ernst te zijn. Daardoor wordt het album echter onbedoeld komisch. In een voorwoord adviseert hij de lezer om het album vooral 's nachts te lezen en zich dan te omringen met een kring van metalen voorwerpen teneinde storende "metapsychische" invloeden buiten te sluiten.

Wie uitgeschaterd is, kan zich echter vergapen aan de fraaie verbeelding van het verhaal. De prachtige fragiele afbeeldingen van hallucinaties worden effectief afgewisseld met donkere platen die de grauwheid van alledag weergeven. Soms zijn de overgangen abrupt, dan weer vloeien ze over in prachtige platen waarin lettertekens en beelden een geheel vormen. Helaas is juist op die momenten de machinale lettering extra storend en volledig ongepast. De albumuitvoering van Glénat doet de vormgeving van het verhaal volledig recht. Wat dat betreft lijken de uitgevers deze maanden tegen elkaar op te bieden. *(Jef)*

Meneer Johan: De filosofieën van Felix
Dupuy & Berberian
Uitg. Oog & Blik; 115 pl.; zwart-wit; slappe kaft; *f* 29,95

Als onderdeel van de reeks *Meneer Johan* verscheen in een afwijkende uitvoering *De filosofieën van Felix*. Dit zwart-wit boek bevat enkele korte schetsen die zich afspelen in de tijd voorafgaande aan de periode in *Stil geluk* (het vierde album). Felix, de vriend van Johan, woont bij hem in en iedereen is weer eens zoekende. De reeks van de hand van Dupuy en Berberian had een vliegende start met een overdonderend uitgavenbeleid en mag zich in een grote populariteit verheugen. De rondkloovende hoofdpersonen maken het voor de lezer gemakkelijk zich in te leven en de onbevangen tekenstijl suggereert een vrijblijvendheid die al te heftige dramatiek voorkomt. Door de snelle opeenvolging waarmee de eerste vier delen uit de serie *Meneer Johan* verschenen, werd echter duidelijk dat een verhaal vertellen over niets snel gaat vervelen. De klassieke vorm van de albums suggereerde een doorgaande lijn waardoor de lezer snel de neiging heeft de aparte scènes als hoofdstukken van een verhaal te lezen. Het gevolg is dat het simpele plot het verhaal niet meer voldoende kan dragen.
In het afwijkende deel *De filosofieën van Felix* vallen deze bezwaren weg. De compactere uitvoering noodt eerder tot pauzeren. Zonder kleur worden de tekeningen bovendien nog opener en eenvoudiger zodat de richtingloosheid van de helden zich nadrukkelijker kan manifesteren. Plotseling zijn de aparte verhalen geen hoofdstukken meer van Johans levensverhaal, maar magistrale odes aan de ledigheid van het bestaan. In mooie, afgeronde anekdoten beschrijven de makers het onvoltooid zoeken naar geluk of een lekkere meid. Ook de hoofdrol die Felix in de meeste schetsen vervult, draagt daar aan bij. Alles valt op zijn plaats. Vooral *De bovenbuurman* en *Felix in de lift* zijn ware pareltjes. Ontegenzeglijk is *De filosofieën van Felix* het buitenbeentje en het hoogtepunt van de reeks *Meneer Johan*. Hetgeen maar weer eens aangeeft hoezeer ook een goede strip gebaat is bij een doordachte en verzorgde vormgeving. Wat dat betreft kan uitgeverij Oog & Blik niet genoeg geprezen worden. *(Jef)*

Niemandsland
Puerta & Diaz
Uitg. Prestige; 48 pl.; kleur; slappe kaft; *f* 14,50/BF 290

Vliegenier William Hoch probeert, kort na de Eerste Wereldoorlog, zijn leven weer op te bouwen. De Europese slagvelden hebben hem de kans gegeven zijn kinderwens te vervullen en piloot te worden. Bij terugkeer in de VS heeft hij echter moeite zich aan te passen aan de mores van zijn tijd en zijn omgeving. Hij is aanwezig bij een Ku Klux Klan-bijeenkomst en grijpt in wanneer een blanke man zijn eigen zoon wil doden. William vlucht naar New York.. Tijdens zijn reis wordt hij elke keer gedwongen partij te kiezen en gaandeweg het verhaal doet hij dat steeds duidelijker en krachtiger. In de loop van het verhaal komen Williams angsten en jeugdherinneringen steeds beter in beeld. Hij weigert de zaak van zijn vader over te nemen en keert zich tegen zijn moeder die hij veel te verwijten heeft. De flash-backs zijn mooi verweven in het verhaal, al werkt het soms verwarrend. Het album is ingedeeld in vijf verhalen die soepel in elkaar overlopen. De Indiaanse geschiedenis van Theba en Anatha waarbij Hoch slechts zijdelings als toeschouwer in beeld komt is de mooiste, zowel qua vormgeving als verhaalopbouw. De tekeningen zijn prachtig en krijgen in eerste instantie de meeste aandacht. Het is een bijna fotografisch impressionistische stijl gecombineerd met een vleugje aquarel. De kleuren zijn aangepast aan de inhoud. Rood pluche bij de New-Yorkse setting en aardkleuren domineren het Indiaanse verhaal. De vage gestileerde boksscènes ademen herkenbaar de sfeer van de jaren twintig en zijn zeer filmisch qua opzet. In eerste instantie wordt de lezer te zeer geboeid door de tekeningen. Na herlezing blijkt het verhaal eveneens zeer verteerbaar. Een juweeltje voor een regenachtige avond. *(Karin)*

Brain Songs
Uli Oesterle
Uitg. Bries; 96 pag.; zwart-wit; slappe kaft; *f* 25,-/BF 450

Al enige tijd schrijven wij dat er aan de andere kant van onze oostgrens prachtige strips verschijnen die in onze sterk op Amerika en Frankrijk georiënteerde stripcultuur onopgemerkt blijven. Duitsland was lange tijd een dorre woestijn, maar de laatste jaren tiert het beeldverhaal er welig. Auteurs als Thomas Ott, Martin tom Dieck en Ulf K. werden al eerder door buitenlandse uitgevers opgemerkt. Tot die nieuwe generatie talentvolle, Duitse stripmakers behoort ook Uli Oesterle.
Zijn debuutalbum *Schläfenlappenphantasien* is nu in Engelse vertaling verschenen bij uitgeverij Bries, zodat ook de rest van de wereld kennis kan maken met Oesterle's kwaliteiten. *Brain Songs* (zoals de titel vertaald is) is een bundeling van vijf korte verhalen die allemaal draaien om het thema waanzin.
De verschillende hoofdpersonen zitten stuk voor stuk opgesloten in hun wereld van waanvoorstellingen. Ze lijden aan een delirium, een psychose of schizofrenie. Oesterle waakt er echter voor zijn verhalen te laten verzanden in duistere freakshows. De auteur weet van ieder scenario een luchtige vertelling te maken. De ene keer door te strooien met humor, de andere keer door een verrassende wending aan het verhaal te geven die niet zou misstaan in een aflevering van de televisieserie *Twilight zone*.

Oesterle bewijst in *Brain Songs* een knap verteller te zijn. In enkele pagina's weet hij een bizarre, maar intrigerende wereld op te roepen. De outsiders en zielenpoten in zijn verhalen laten een onuitwisbare indruk na. Het album laat zich herlezen zonder te vervelen.
De grafische kwaliteiten van Oesterle lijken nog niet tot volle wasdom gekomen. In het ene plaatje is een arm soms wat langer dan in een vorig. Ondanks die onvolkomenheden zijn de zwart-wit tekeningen echter bijzonder sfeervol. Oesterle is minder geïnteresseerd in grafische perfectie en meer in sterke expressie. In dat laatste slaagt hij zeker.
Als Oesterle de kans krijgt, kan hij binnen enkele jaren uitgroeien tot een Europees topauteur. Die potentie heeft hij zeker. *(Hans)*

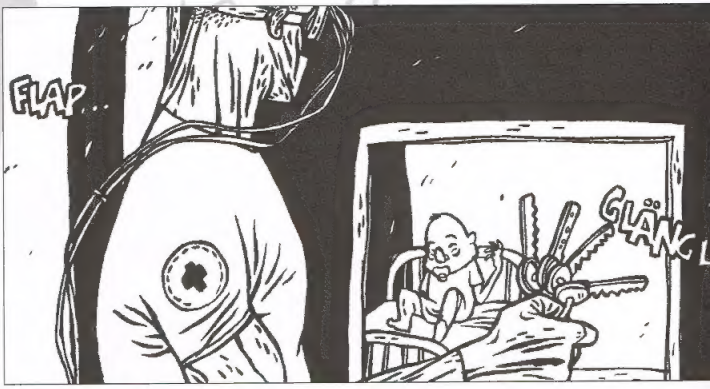

De fijnproever
Van Driel
Uitg. Oog & Blik; 90 pl.; kleur; harde kaft; *f* 35,00

De fijnproever is een ranzig boek. Het verhaal beschrijft de illusie van menig hoerenloper dat de prostituees heel anders over hem denken dan over al die andere klanten. In *De fijnproever* zijn de hoeren tevreden met hun bestaan en dolgelukkig met de hoofdpersoon Nico. De boeren die de landbouwtentoonstelling bezoeken zijn botteriken die de kat in de gracht trappen, maar Nico Bodewes is een gevoelige masseur met aandacht voor de gastvrouw.
Wie zich over deze clichés heen zet, heeft met *De fijnproever* echter een prachtig beeldverhaal op de grens van illustratie en strip in handen. Guido van Driel heeft in het verleden overtuigend blijk gegeven van zijn talent. Zijn zeer beknopt oeuvre (*Vis aan de wand* en *Meneer Servelaat neemt vakantie*) mag tot de hoogtepunten van onze stripcultuur worden gerekend. Op onnavolgbare wijze weet hij de dubieuze plot van *De fijnproever* te verpakken in een fijnzinnige beschrijving van een solitair leven in de grote stad. Om de sleutelscène zijn fragmenten geweven die schitteren in hun eenvoud. De voorbereiding van de maaltijd en de fietstocht van Nico door de stad zijn juweeltjes van stripvertellingen. Ook het slot is veelzeggend in zijn soberheid. Het gebruik van donkere kleurschakeringen creëert een achtergrond van triestheid voor het opgewekte klinkende verhaal Op deze wijze weet Guido van Driel nog enige diepgang te geven aan de zelfvoldane Nico. Ondanks de weinig fijnzinnige inspiratiebron heeft Van Driel met *De fijnproever* weer een prachtige strip gemaakt. Misschien wordt deze uitgave eindelijk ook eens een verkoopsucces. Tot nu toe is de afzet van Van Driels vorige verhalen een lesje in nederigheid voor al die recensenten die (terecht) de loftrompet over zijn werk staken, want het verkocht maar matig. Toch maar dapper door blijven jubelen. *(Jef)*

De mysterieuze persoonlijkheid van Frank

Samen met Krazy Kat geldt Frank van Jim Woodring als een van de meest raadselachtige strips aller tijden. De combinatie van (soms) toegankelijk, vrolijk ingekleurd tekenwerk en verhalen met een onheilspellende ondertoon bezorgde Frank een stevige cultstatus.

De Amerikaanse tekenaar Jim Woodring (47) heeft geen gemakkelijk leven achter de rug. Zijn jeugd werd verpest door angstaanjagende hallucinaties, waar hij af en toe nog steeds last van heeft. Van zijn ouders kreeg hij weinig steun, omdat die zelf al genoeg aan hun hoofd hadden. Na de middelbare school ging hij niet studeren, maar besloot hij vuilnisman te worden. Tegelijkertijd ontwikkelde hij een stevige alcoholverslaving. Die periode beschrijft hij zelf als een 'slipshot-life'. Hij sliep waar hij maar een plek kon vinden en at af en toe uit vuilnisbakken. "Too spaced out" noemt hij de staat waarin hij verkeerde. "Ik was eigenlijk niet in staat om te werken en alle vrije tijd naast mijn werk als vuilnisman vulde ik met alcohol of LSD. Dat was de manier om mezelf te vinden. Daarna heb ik ook nog een tijdje alleen in de bossen overleefd. Met het verstrijken van de tijd is het allemaal minder extreem geworden." Die problematische tijd heeft hij van zich af geschreven in het openhartige, autobiografische *The book of Jim*, een bundel small press-comics die hij maakte toen hij een tijdlang als animator voor slechte tekenfilmseries werkte.

Woodring is tegenwoordig een respectabel huisvader. Hij maakt een ontspannen en uiterst 'normale' indruk tijdens het interview. Bovendien heeft hij zich goed voorbereid. Voor aanvang van het gesprek heeft hij vier A4-tjes met aantekeningen volgeschreven, die hij na het interview overhandigt "Om zeker te zijn dat alles goed overkomt." Ook al zit Woodring tegenwoordig lekker in zijn vel en is hij goed bij de les, hij is nog niet helemaal van zijn chaotische verleden verlost. Af en toe wordt hij nog geplaagd door hallucinaties, maar daar raakt hij niet meer van in paniek. "Vroeger dacht ik door die hallucinaties dat er iets heel vreemds aan de hand was in het universum. Nu ik weet dat ze alleen in mijn hoofd plaatsvinden en niet echt zijn, ben ik er niet bang meer voor." Hij geeft twee recente voorbeelden: "Onlangs stond ik in een kledingzaak omdat ik een stropdas nodig had. Een buurvrouw kwam de winkel binnen, maar toen ik naar haar keek, leek het alsof haar hoofd een met linten omwikkelde ballon was. Ik schrok vreselijk en schreeuwde, maar na een paar seconden was haar hoofd weer normaal. Een andere keer keek ik uit mijn keukenraam naar beneden en zag ik twee mannen in rokkostuum lopen, met in hun midden een hoerige vrouw met hotpants en reusachtige laarzen. Na tien seconden veranderden ze in een moeder met twee kinderen. Wat dat soort dingen nu precies betekenen, weet ik ook niet."

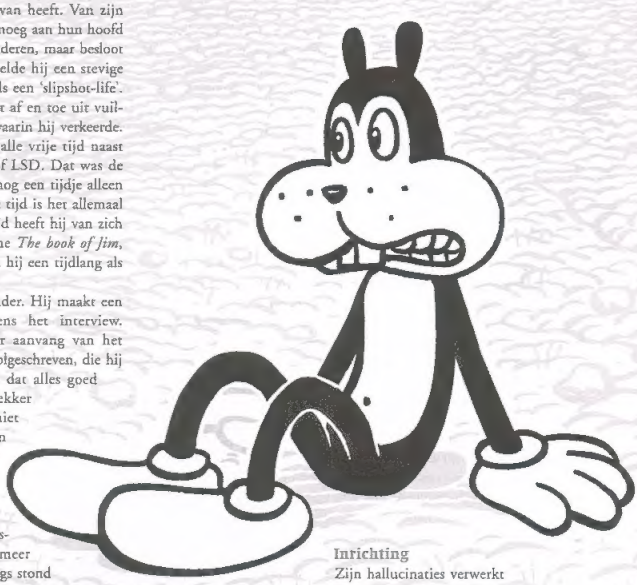

Inrichting

Zijn hallucinaties verwerkt Woodring op beperkte schaal in de tekstloze strip Frank. Frank is een konijnachtig personage dat ronddwaalt in een merkwaardige wereld die wordt geregeerd door de logica van een droom. Zonder dat er sprake is van een duidelijke verhaallijn, ontmoet Frank andere personages en gebeuren er dingen die vooral symbolische betekenis hebben. De zwevende objecten uit Frank, die de indruk wekken dat ze iets te maken hebben met Indiase cultuur, noemt Woodring 'giva' - wat zoiets betekent als geest of persoonlijkheid - terwijl hij zijn tekenblok erbij pakt en met een pen een paar van die giva's tekent.

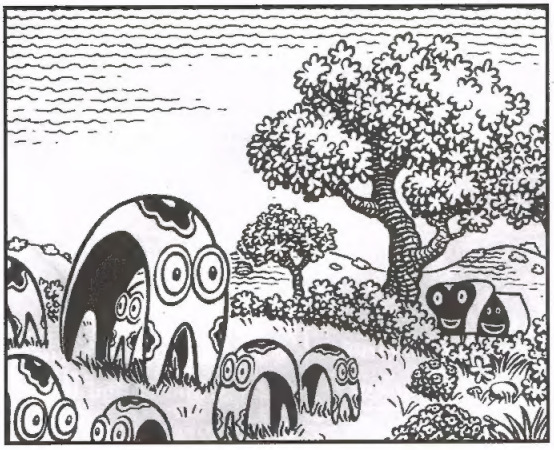

Toch nog even over die psychische problemen, waarom heeft hij daarvoor geen hulp gezocht? Amerika is tenslotte het land met de meeste psychiaters per hoofd van de bevolking. "Eigenlijk had ik als kind in een inrichting moeten zitten, maar dat is niet gebeurd. Toen ik later contact zocht met een psychiater, lukte het niet meer. Ik had al te veel aan mezelf gewerkt om nog geholpen te kunnen worden. Je kunt het vergelijken met een auto die je naar de garage brengt. Als je daar zelf al aan hebt lopen sleutelen en dat is duidelijk te zien, hebben maar weinig monteurs nog zin om er aan te werken. Ik denk dat die psychiater het gevoel had dat ik niet open genoeg zou zijn." In *The book of Jim* vertelt Woodring de anekdote dat hij zijn strips liet lezen door een psychiater en deze vervolgens vertelde hem niet te willen helpen. Als hij dit verhaal aan een andere psychiater vertelt, is deze wel bereid hem te helpen. Wanneer hij Woodrings hersenspinsels leest, haakt echter ook hij af. "Dat is hetzelfde probleem, het was niet zo dat die strips te raar waren, maar ze hadden het gevoel dat ik te moeilijk zou zijn. Ik heb ook veel over psychologie gelezen. Ik vind het leuk om te lezen over mensen die ergere problemen hebben."

Surrealisme

Door de dromerige sfeer en de overduidelijke symboliek in *Frank*, lijkt de strip bij uitstek geschikt voor doorwrochte, op Sigmund Freuds 'Traumdeutung' gebaseerde analyses. Volgens Woodring gebeurt dit ook op grote schaal. "Onlangs zijn er nog twee mensen afgestudeerd op Frank en ik krijg heel veel brieven en e-mail. Veel psychiaters reageren op de strip en leggen uit wat er allemaal aan de hand is. Mensen vinden het gewoon leuk om de strip van betekenis te voorzien en zo zijn ze ook bedoeld. Ik stop er veel dingen in, waarvan ik weet dat sommige mensen het zullen herkennen. Dat zijn verwijzingen naar zaken die mij persoonlijk diep raken en daardoor worden die extra krachtig."

Naast de strip *Frank* en de talloze illustratieopdrachten om in zijn levensonderhoud te voorzien, maakt Woodring ook schilderijen. Een kleine selectie daarvan toont hij aan het publiek en biedt hij te koop aan. "Ik experimenteer vrij veel, maar dat zijn alleen vormoefeningen. Pas als het iets zegt, laat ik het aan mensen zien. Ik ben geïnteresseerd in kunst die een relatie legt tussen wat je kunt zien en wat daarachter verborgen ligt. Het is ook merkwaardig dat twee surrealistische schilderijen, die beide dezelfde graad van abstractie bezitten en totaal origineel zijn, zo kunnen verschillen in hun uitwerking op mensen. Waarom zijn die twee beelden zo verschillend? Ik denk dat het schilderij dat een bepaalde, onzichtbare kracht uitstraalt, gebaseerd is op de realiteit in de breedste zin van het woord en de ander pure fantasie is. Om dezelfde reden laat ik bepaald werk wel zien en ander niet. Het moet iets zeggen over de verborgen dingen in het leven.

Twee kunstenaars bij wie ik die merkwaardige kracht voel, zijn Max Ernst en Salvador Dali. Die hebben dingen gemaakt die authentiek mysterieus zijn. Veel moderne kunstenaars spelen spelletjes met de waarneming van het publiek. Ze combineren twee dingen die niets met elkaar te maken hebben. Sommige installaties bijvoorbeeld bevatten dan wel een interessant idee en zeggen daarmee iets over de realiteit; zo van: 'kijk eens wat een raar resultaat je krijgt als je deze twee dingen combineert' maar de communicatie met het publiek bevindt zich op een veel banaler en directer niveau."

Timing

Frank is een volstrekt unieke strip die spontaan lijkt te worden bedacht tijdens het tekenen. Het is net alsof Woodring aan zijn tekentafel gaat zitten en zich laat verrassen door het resultaat. Dat is maar ten dele waar, want hoewel hij soms zelf niet weet wat de strip nou eigenlijk betekent - zelfs als het in de winkel ligt, is hij er soms nog niet helemaal uit - is *Frank* minder spontaan dan je zou verwachten. "Ik heb Frank in 1987 bedacht. Ik wilde een archetypisch stripfiguur, dat geen hond of kat was of naar wat dan ook verwees. Ook de wereld waarin hij rondloopt, moest niet verwijzen naar een bepaalde tijd of plaats. Op die manier is de strip niet aan zoiets als mode onderhevig. Mensen kunnen het nu op elk moment in de geschiedenis lezen, zonder dat er iets verandert aan de beleving. Het gaat over relaties en krachten die gebeurtenissen sturen.

"Ik woon vlakbij een groot ravijn vol bomen. Als ik een verhaal bedenk, ga ik daar zitten en schrijf ik het scenario helemaal uit in tekst. Zo van: Frank doet dit en dat. Als het op een gegeven moment iets wordt en ik het gevoel krijg dat de dingen op hun plaats vallen, ga ik door. Het scenario is net zo strak georganiseerd als je dat voor film of een theater zou moeten maken. Vooral de timing is belangrijk. Net als in een toneelstuk moeten dingen op precies het juiste moment plaatsvinden om het effect te bereiken dat je wilt hebben."

Alle delen van *Frank* waren tekstloos, zal dat ooit nog veranderen? "Het zou kunnen, ik heb al geëxperimenteerd met tekst. Een van de

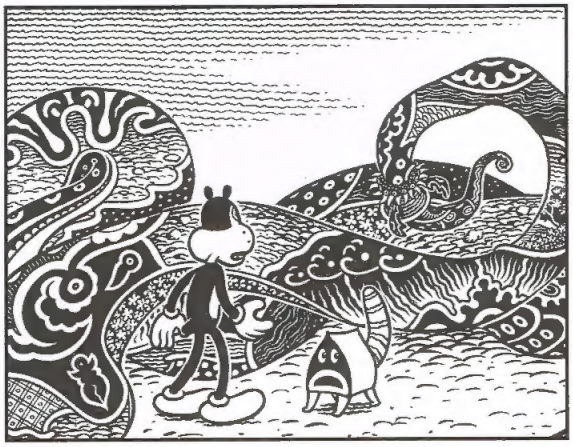

ideeen die ik had was dat Frank de meest smerige en profane taal zou uitslaan, of dat hij juist weer zulke poëtische taal zou gebruiken dat niemand eigenlijk snapt wat hij zegt. Ik denk dat het uiteindelijk wel tekst zal zijn die verwijst naar taal. Het zou dus kunnen lijken op Engels of zelfs Duits. Waarom niet?"

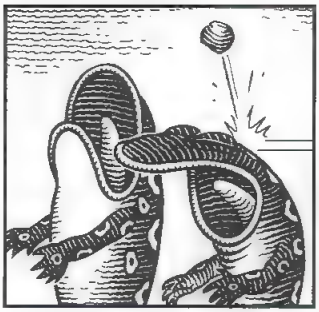

Internet

Het heeft bijna twee jaar geduurd voor er weer een nieuw deel van *Frank* uitkwam, Dat is niet zozeer te wijten aan Woodrings langzame tempo, maar aan allerlei dingen die misliepen. "Ik heb veel commerciële opdrachten gedaan voor onder andere Microsoft en voor animatiefilms die op niets uitliepen. Ik dacht dat ik daar veel geld mee kon verdienen, maar nu weet ik wel beter. Ik ga weer terug naar het 'geen-geld-verdienen' en zo moet het blijkbaar zijn. Een andere reden waarom het zo lang duurde, is rugpijn. Ik heb teveel over de tekentafel gehangen en nu moet ik het rustig aan doen."

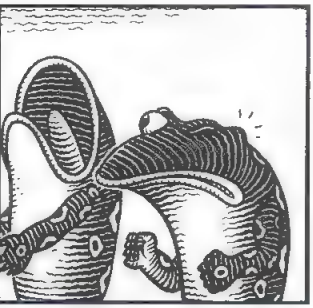

Een recent project is Woodrings website (www.jimwoodring.com). Daarop staan boeken, zeefdrukken, T-shirts en andere Frank-parafernalia die besteld kunnen worden. Sinds kort is er ook een zwart-wittekenfilm van anderhalf minuten te zien. "De meeste van mijn boeken verkoop ik via de site, die mijn vrouw heeft ontworpen. Zelf ben ik heel slecht met computers, ik kleur bijvoorbeeld nog steeds met de hand in, maar ik denk wel dat daar de toekomst ligt voor veel striptekenaars. Het internet is een nieuwe 'frontier'. Als striptekenaar is het op dit moment niet makkelijk in de Verenigde Staten. Ten eerste lezen de kids bijna geen strips meer, maar spelen ze spelletjes of zijn ze bezig met internet. De tekenaars die het nog lukt om uitgegeven te worden door Fantagraphics, zoals Chris Ware, Gilbert en Jaime Hernandez, Charles Burns en Daniel Clowes leggen de lat ontzettend hoog voor nieuwkomers. Het is bijna onmogelijk om beter te worden dan zij. En zelfs de absolute toptekenaars kunnen nauwelijks van de verkoop van hun stripboeken leven en moeten er allerlei klusjes naast doen. Ze zijn dan wel wereldberoemd bij mensen die strips lezen, maar ze zijn niet beroemd op de manier als popsterren of de Simpsons."

Woodring heeft jarenlang als broodtekenaar gewerkt voor animatiestudio's die de meest vreselijke rotzooi produceerden. De ervaring die hij daar heeft opgedaan gaat hij nu gebruiken om meer eigen tekenfilms te maken De *Frank*-animatie is een voorbode van wat hij nog van plan is. "Ik had een paar illustraties gemaakt voor Zoetrope, het blad van de productiemaatschappij van Francis Ford Coppola. Hij stelde voor om er animaties van te maken Ik heb slechte herinneringen aan Hollywood, omdat daar zo'n corrupte moraal heerst. Iedereen die daar rondloopt en wil functioneren moet zich als een agressief monster gedragen, omdat anderen het ook doen. Als je al de kans krijgt een tekenfilm te maken, gaan zoveel mensen zich ermee bemoeien, dat er niets van over blijft. Francis Ford vertrouw ik echter wel. Ik denk dat hij zich sterk maakt voor een idee en dan gewoon doorzet. Hij is echt een van mijn helden Onlangs won hij een rechtszaak die als inzet ettelijke miljoenen dollars had. Hij verdient daar dan wel veel geld mee, maar hij geeft het ook in no-time weer uit. Voor die rechtszaak was Zoetrope bijna failliet gegaan, maar nu kunnen ze dus weer verder gaan met allerlei risicovolle projecten. Je kunt je haast niet voorstellen hoeveel druk er op zo iemand rust en wat voor wanhoop hij af en toe moet voelen."

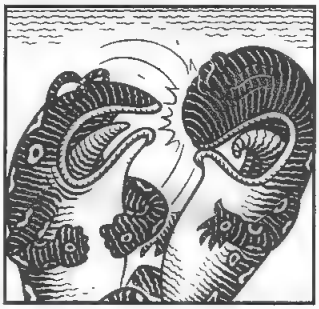

Levensfilosofie

In een interview in The Comics Journal vertelde Woodring dat zijn levensfilosofie is gebaseerd op een tekenfilm van Betty Boop getiteld *Bimbo's initiation*. De uitleg die hij daarover geeft, ontdoet die opmerking van haar curiositeit. "Als kind zag ik dat filmpje en ik begreep toen dat daar alles in zat van het leven. Bimbo wordt door een geheime club benaderd om lid te worden, maar hij weigert. Vervolgens verandert zijn omgeving in een soort spookhuis en proberen allerlei dingen hem te pakken. Uiteindelijk gaat hij overstag en wordt hij lid. Dan blijkt dat onder al die vallen Betty Boop schuilgaat en het dus wel OK was om lid te worden. Hoe erg het allemaal ook lijkt, uiteindelijk kun je er op vertrouwen dat het goed komt. Je moet alle ellende omarmen om tot de kern van de zaak te komen."

Mede door zijn problemen en zijn psychedelische ervaringen heeft Woodring veel nagedacht over zaken als 'het leven' en 'het universum'. Hij is tot de conclusie gekomen dat het allemaal om 'persoonlijkheid' draait.

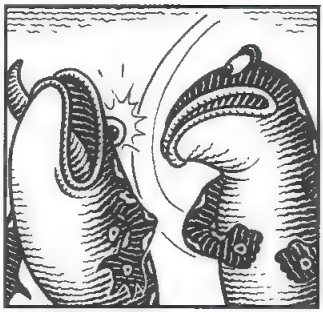

"Persoonlijkheid is een van de meest mysterieuze dingen We kunnen zeggen dat alles leeft en bewustzijn heeft en daar mathematische constructies van produceren, maar daarmee zeg je niet wat het is. Ik denk dat persoonlijkheid net zo universeel is als bijvoorbeeld de zwaartekracht. Net zoals tijd niet bestaat zonder ruimte, bestaat leven ook niet zonder persoonlijkheid. Hoe hoger het bewustzijn, hoe meer de persoonlijkheden gedifferentieerd zijn. Voor mij zijn er drie fundamentele dingen in het universum waarom alles draait: tijd, ruimte en persoonlijkheid. Twee punten waartussen een afstand bestaat, zijn per definitie verschillend en verschil is het fundamentele principe van persoonlijkheid. In dat opzicht is de mens volstrekt uniek, omdat hij door meditatie en focussen bijna een god kan worden."

Ik mediteer zelf ook, maar eigenlijk is dat contraproductief. Wanneer je mediteert, maak je jezelf los van je ego. Als ik dat 's ochtends doe, is het moeilijk om aan het werk te gaan. Daarvoor heb ik namelijk juist mijn ego nodig en moet ik mezelf in een soort corrupt bewustzijn dwingen. Ik wacht dan ook met smart op het moment dat ik niets anders meer hoef te doen dan mediteren."

Gerard Zeegers

ACACIALAAN

Bosch

Kampen heeft een kleine, maar veelbelovende strip-scene.
In een eerdere Acacialaan liet het collectief Lamelos al van zich horen (zie Zozolala 105). Nu is de beurt aan Janko Bosch, die juni jongstleden afstudeerde aan de plaatselijke kunstacademie. De 23-jarige Kampenaar is al enige jaren lang een gepassioneerd striptekenaar, hoewel dit métier op de academie niet erg wordt gewaardeerd.

"Ik wilde graag strips maken," zegt Janko Bosch. "Maar dat is op de academie erg moeilijk, omdat men daar een andere manier van werken hanteert. Ze willen schilderijen, daar kun je naar kijken, maar voor strips gelden hele andere wetten." Voor strips, vindt hij, heb je vrijheid nodig, zodat je kunt experimenteren. "Ik wil kijken wat ik met het medium kan." Dit heeft geleid tot diverse 'projecten', zoals hij ze zelf noemt, die wat stijl betreft inderdaad zozeer uiteenlopen, dat je vaak het gevoel hebt naar werk van verschillende tekenaars te kijken. "Het is mijn bedoeling om voor elk verhaal een nieuwe vertelwijze te ontwikkelen, hetzelfde geldt voor mijn tekenstijl. Daarom maak ik allemaal losse projecten."

Deze diversiteit is niet alleen zichtbaar in zijn werk, maar ook in zijn leesgedrag. "Als kind las ik veel, zocht ik naar dingen die me verrasten. Ik vond *De Generaal* van Peter De Smet leuk. *Biebel* vond ik ook erg goed. Zeker als de verhalen helemaal nergens meer over gingen, dan was het puik. Daarna ontwikkelde mijn smaak zich: Amerikaanse comics, zoals DC Vertigo, en manga."
Zoals Boschs leesgedrag veranderde van *Biebel* naar comics, veranderde ook zijn tekenstijl. Zijn vroege humoristische werk *Janko Jofel* heeft qua tekenstijl wel iets weg van *De Generaal*. De gewelddadige actiescènes van *Ragnarok* zijn meer door superheldenstrips en manga beïnvloed. "Als je dan gaat tekenen, is dat best wel een stap. Ik had nog nooit een realistisch mens getekend." In *Ragnarok* zijn de personages inderdaad realistischer, maar het perspectiefgebruik en de extreme close-ups geven deze actiecomic met manga-invloeden een heel eigen sfeer, waarin realisme samengaat met een donker verhaal over killers in een futuristische omgeving.
In 1999 bracht Bosch in eigen beheer het fraai verzorgde *Girls* uit. "*Girls* gaat over de vrij onmogelijke liefdesrelatie tussen vier vrouwen. De een houdt van de ander, die weer van iemand anders houdt, enzovoorts. Het verhaallijntje komt van een *Jerry Springer*-aflevering, waar iets soortgelijks gebeurde."
Hoe verwerkt Bosch zo'n gegeven tot een verhaal? "Mijn verhalen beginnen met een idee. Er staat wel wat tekst vast, maar het verhaal ligt open. De structuur vormt zich in de loop van het proces; je komt halverwege tot ontdekkingen die je kunt toevoegen of moet weghalen. Ik heb uitgesproken ideeën. Daarom werk ik het liefst alleen."
Bosch' langst lopende project is de interactieve strip *Armstrong*. "Daarop staan enkele pagina's die zijn gebouwd met 3D-software op de computer. Een verhaaltje per aflevering. Aan het eind van de aflevering wordt gevraagd hoe het verder kan aflopen, en de lezer mag een raar of leuk idee aandragen. Aan de hand daarvan maak ik een nieuwe aflevering. Zo ontstaat een verhaal dat alle kanten op kan gaan en door het publiek wordt bepaald."
Hoe zal *Armstrong* zich ontwikkelen? "Met *Armstrong* wil ik kijken wat ik met strips kan doen op internet. In deze vorm is internet echter vooralsnog te beperkt, er zit een technische grens aan. Ik zou meer beweging willen." Neigt dat niet erg naar animatie? "Nee, ik maak bewegende strip. Op internet gelden heel eigen wetten; het is een heel andere manier van lezen. De grenzen vervagen; is het strip, animatie, spel? Het beeldverhaal leent zich niet volledig voor internet. Je moet de verhaalstructuur veranderen en met andere oplossingen komen. Ik probeer grenzen te verleggen, op te rekken, maar toch bij strips te blijven."
Is Bosch nog geïnteresseerd in de 'papieren' strip? "Ik vind beide vormen leuk. *Armstrong* is leuk, maar ik lees ook graag een boekje. En ik denk dat strips zich ook blijven ontwikkelen op papier." Toch hebben al zijn toekomstige projecten met de computer te maken. "Er zijn vrij vergevorderde plannen om een project te maken rond *Armstrong*. Dit verschijnt op CD-rom en zit nu in de schetsfase. Het zal een ander concept hebben dan de website." Daarnaast zal hij voor Jobtrack 'een stripachtig filmpje' creëren voor hun internetmagazine. Dat moet eind juli op het net verschijnen.

Marcel Lagerwerf

girls

2

PrikBord

Semic viert zijn vijftigjarig bestaan in Frankrijk en voorziet voor die gelegenheid een aantal van haar comics van covers van Europese tekenaars, die zich normaal niet met comics bezighouden. Zo neemt Varine een cover van de reeks *Fathom* voor zijn rekening, Liberatore een *Batman*, Mitton een *Spawn* en doen wellicht ook Manara en Moebius mee. PvG

Lax is bekend van zijn serie *De verluchte marktezen* en van diverse titels uit de Collectie Vrije Vlucht. Voor Dupuis bereidt hij een nieuwe reeks voor, die (in elk geval in het Frans) *Choucas* gaat heten en waarvan de eerste drie delen moeten uitkomen met een frequentie van een per vier maanden. De reeks gaat eind dit jaar of begin volgend jaar van start. PvG

De **Frankfurter Buchmesse** zal dit jaar zoals bekend voor het eerst het beeldverhaal extra in de schijnwerpers zetten. De organisatoren van het evenement, dat van 18 tot 23 oktober plaatsvindt, hebben Jean Marc van Tol gevraagd in dat kader iets te organiseren. Hij heeft ongeveer twintig tekenaars benaderd, waaronder Alex Turk, Maaike Hartjes, Tijn Snoodijk en Janko Bosch (zie Acacialaan). Er zal een website komen, waar een **wisselstrip** wordt geplaatst. Op de Buchmesse zelf komt er een stand waarin de tekenaars gepromoot worden ML

Mobiele telefoonaanbieder Ben geeft voor haar abonnees een glossy reclameblad uit, waarin dit voorjaar een los stripblaadje was geplakt. *Captain Mobile Comic Magazine #1* heet het blaadje, dat grotendeels is volgetekend door **Eric Kriek** (*Gutsman*) en **Jeroen de Leyer** (*Eefje Wentelteefje*). Leuk initiatief en een aardig hebbedingetje. Geïnteresseerden zonder Ben-abonnement kunnen ernaar informeren bij Ben Nederland B.V., Postbus 16272, 2500 BG Den Haag. PvG

Veel striptekenaars doen er buiten hun strips heel wat naast in de vorm van posters, ex libri, affiches enzovoort. Van tekenaars als Moebius, Tardi en Mézières is veel van dit losse werk gebundeld in boekvorm. Van **Juillard**, ook zo'n plaatjespoeper, is daar nu eveneens in voorzien met het boek *Pêle Mêle*, dat begin dit jaar in het Franse taalgebied is uitgebracht. De taal vormt echter geen obstakel, want de teksten blijven beperkt tot bijschriften bij de 500 losse tekeningen in kleur en in zwart-wit, die in dit boek zijn gebundeld. De illustraties variëren van potloodschetsen tot complete portfolio's en van zeefdrukken tot boekomslagen en affiches voor stripbeurzen en tentoonstellingen. Veel publicitair materiaal dus, maar ook veel onbekend werk als geboortekaartjes en privé-opdrachten. Voor de prijs van een handvol ex libri (ofwel tachtig gulden) biedt *Pêle Mêle* een goed verzorgd en ingebonden boek, propvol tekenwerk waarmee Juillard bewijst tot veel beter in staat te zijn dan het tekenen van een flauw aftreksel van *Blake en Mortimer*. *Pêle Mêle* begint langzamerhand uitverkocht te raken, dus voor wie het nog wil aanschaffen is haast geboden. De uitgever is Le Pythagore, 8 Rue de Verdun, 52000 Chaumont, Frankrijk. PvG

Artistiek collectief *l'Orville qui rit* en uitgeverij VZW stortten gezamenlijk het overvolle **R-Bots in Motion** in onze postbus. De uitgave houdt het midden tussen Amerikaanse *comic*, Japanse *manga* en Vlaamse *trash*. In een caleidoscopische vormgeving bewegen de makers zich tussen bagger en prachtige strips. Ook hoofdleverancier en samensteller Jesse Roosen kan talent niet

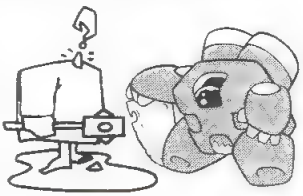

R-Bots in motion

ontzegd worden, maar consistentie wel. De speciaalzaken hebben de volgepropte bundeling wellicht in huis en dan kost het BF 300. JN

Aan achtergrondboeken over Hergé bestaat bepaald geen gebrek. Naast serieuze biografieën en prikkelende studies van *Kuifje*-titels kunnen de Tintinofielen ook planken vol vrolijke onzin voor hun verzamelingen kopen. Gelukkig bracht de Fondation Hergé - doorgaans als *Kuifje*-geldwolf in het nieuws - onlangs twee interessante nieuwe titels uit. De mensen met een warme belangstelling voor de mens Hergé kunnen terecht bij Michel Serres' **Hergé mon ami** (Fondation Hergé; ISBN; 2-930284-24-2; *f* 56,00). Deze bundel bevat eerder gepubliceerde losse beschouwingen over Hergé door de filosoof en wetenschapshistoricus. Het tweede boek is vooral smullen voor de mensen met belangstelling voor de beeldtaal van Hergé. In **Hergé ou le secret de l'image. Essai ur l'univers graphique de Tintin** zet Pierre Fresnault Deruelle een stevige boom op over de cultuurhistorische betekenis van Hergés klare lijn (Fondation Hergé; ISBN 2-930284-18-8). TD

CHEF
onze VIP binnen de strip
Toonder kritisch over Hergé!
Hier!
Lees er alles over!
'Kuifje heeft uitdrukkingsloze puntjesogen, veroorzaakt door de klare lijn, synoniem met de levenloze architectenlijn.'
Duizend Bommen
Poe!
En Hergé kan zich niet verweren.
Exclusief interview met Hergé vanuit het stripnamaals! Lees!
'Die Toonder moet niet zeiken. Hij tekent zo onduidelijk dat hij verklarende teksten onder elk plaatje nodig heeft!'
Poepoe!
Het was weer een bewogen dag binnen de strip.

De Nederlandse small-press en 'reguliere' stripwereld hebben vanaf 1 september een eigen stekkie op het wereldwijde internet. Vanaf die datum is **www.stripster.nl** in de lucht. Op de pagina staan nuttige adressen, nieuwtjes, nieuwe uitgaven en artikelen over en biografieën van **Nederlandse stripmakers.** Verder is er een agenda te vinden met informatie over beurzen, tentoonstellingen, signeersessies, et cetera. Ook zullen er op de pagina allerlei strips te lezen zijn. HvS

Ook als we er een keer geen aandacht aan besteden, blijft Danny Steggerda gewoon doorgaan met het vervaardigen en uitgeven van **De Lier.** Nummer 13 bevat alleen werk van eigen hand en ineens valt op dat Steggerda zich aardig aan het ontwikkelen is. In een stijl die doet denken aan illustraties uit de jaren dertig, zijn vooral de uitsneden van de plaatjes opvallend. De tekenaar

plaatst de lezer op de lip van de personages zonder dat de tekeningen aan helderheid verliezen Een overdaad aan pratende koppen, die zo dichtbij worden getekend dat ze niet meer in hun geheel binnen de kaders passen, maken de lezer bijna deelnemer aan het verhaal. De scenarist Steggerda is middelmatig, de tekenaar Steggerda wordt steeds interessanter. Een abonnement op vier nummers van *De Lier* is mogelijk door *f* 17,50/BF 320 te storten op girorekening 5870513 ten name van D. Steggerda, 2e Schuytstraat 175, 2517 TM in Den Haag. JN

Vele ZozoLala's geleden maakten we in deze rubriek melding van de Franstalige uitgave van een ruimte-atlas door Mézières en Christin, waarin de vele buitenaardse wezens uit de **Ravian**-verhalen aan de hand van vele illustraties op de manier van een encyclopedie werden toegelicht. Van *Les habitants du ciel, atlas cosmique de Valérian et Laureline*, zoals het werkje voluit heet, verschijnt nu een tweede druk, die in het spoor van de sinds de eerste druk verschenen nieuwe albums van *Ravian* flink is uitgebreid met nieuwe pagina's. Aangezien de eerste druk her en der ook in Nederland werd verspreid, kan wellicht ook hier naar de herziene herdruk worden uitgekeken. De uitgever is opnieuw Dargaud. PvG

De Franse posterijen hebben in maart een serie van vier postzegels uitgebracht, met daarop afbeeldingen uit de albums van **Kuifje**. De plaatjes zijn afkomstig uit *De zaak Zonnebloem*, *De zeven kristallen bollen*, *De krab met de gulden scharen* en *De schat van scharlaken Rackham*. De zegels zijn ook verkrijgbaar in een blokje van zeven. PvG

Ook op een saaie stripbeurs in een willekeurige plaats als Haarlem, zijn aangename verrassingen mogelijk. **Los Tres** is zo'n verrassing. Het blad wordt volgetekend door de volslagen onbekende Christina Garcia, Arjen Klinkenberg en Luis Mendo. In een veelheid aan stijlen wordt in het tweede nummer ijverig geëxperimenteerd met het medium op een wijze die in *Eiland* niet zou misstaan. *Los Tres*: een blad om te lezen en een naam om te onthouden! Kennis maken is mogelijk via www.lostres.n3.net. *Los Tres 2* is te bestellen door *f* 10,00 over te maken op girorekening 8523234 van Los Tres in Amsterdam. JN

Het is niet alleen het Nederlandse stripmuseum in Groningen, dat maar niet van de grond wil komen. In België is hetzelfde aan de hand met het **Hergé-museum**, dat in Brussel zou moeten komen. *Kuifje*-adept Stéphane Steeman, een van 's werelds grootste verzamelaars van het werk van Hergé, verkocht drie jaar geleden het grootste deel van zijn collectie aan de weduwe van Hergé, zodat zijn collectie (waaronder veel originelen) zou kunnen worden toegevoegd aan die van de weduwe, die toen al bezig was met de plannen voor een aan haar echtgenoot gewijd museum. Inmiddels zijn drie jaren verstreken, zonder dat enige aantoonbare vooruitgang is geboekt en voelt Steeman zich bedonderd. Dit leidt met enige regelmaat tot publicaties in de Waalse pers, waarbij door beide partijen flink met modder wordt gegooid Ook dat mag een opvallende overeenkomst heten met het persbeleid van de voormalige Groninger initiatiefnemers. PvG

Statistiekjes kunnen soms heel leuk zijn. Altijd al willen weten wat de gemiddelde oplage is van een Frans stripalbum? Volgens officiële telling 14.446, om precies te zijn. Dat zijn cijfers waar Nederlandstalige uitgevers alleen maar van kunnen dromen Dat geldt al helemaal voor de oplages van de Franse **bestsellers**. Een paar voorbeelden: de herdruk van *Kuifje in de Sovjet-Unie* (520 000!), *Largo Winch* deel 10 (357.498), *De kleine Robbe* deel 8 (320 380), *Thorgal* deel 25 (250.000). Het meest verrassend is misschien nog wel het album met de allerhoogste oplage. Dat was de laatste *Guust Flater*, waarin met veel kunst- en vliegwerk de laatste restjes Franquintekeningen zijn gebundeld. Daarvan gingen er 600.000 over de toonbank. PvG

Wie over een uit de kluiten gewassen computer en een redelijk snelle internetverbinding beschikt kan **Planet of visions**, het nieuwste project van François Schuiten bekijken. Naar aanleiding van de Expo 2000 ontwierp hij samen met de groep Bleu Lumière een virtuele tentoonstelling over toekomstvisioenen uit het verleden. De site biedt naast fraai tekenwerk een interessant historisch overzicht, webcams en een paar filmpjes met interviews met het Duistere Steden-genie. www.planetofvisions.com. GZ

Na de serie *Strange weather lately* heeft het Britse stripduo Metaphrog zich op muizen gestort. In het boekje **Vermin** probeert een groepje jongeren van dit sympathieke, maar ongewenste ongedierte af te komen. Uit medelijden besluiten ze een

Vermin

'muisvriendelijke val' te gebruiken. Metaphrog kondigt voor september de uitgave van de kinderstrip *Louis* aan. Meer informatie is te vinden op hun website: www.metaphrog.com. GZ

Schuiten en Peeters hebben een eigen website opgezet, waar zij liefhebbers van hun reeks **De duistere steden** oproepen lid te worden van hun *Club Lumière sur les Cités*. Wie zich aanmeldt wordt opgenomen in het bevolkingsregister van *le continent obscur* en krijgt een officieel paspoort dat hem of haar toegang geeft tot *De duistere steden*. Die toegang moet gezien worden als toegang tot een role playing game per computer rondom *De duistere steden*, dat in september van start gaat. Verdere parafernalia die aan het lidmaatschap verbonden zijn, zijn een soort visitekaartje (dat ook nodig is voor het spel), een certificaat van het bevolkingsregister en de toezending van de nieuwe edities van *De echo der steden*. Aardig detail is dat alles op naam van het lid wordt gesteld, van het paspoort tot de krant. De fraai vormgegeven website is bereikbaar onder http://club.schuiten.peeters.ebbs.net en is zowel Frans- als Engelstalig. PvG

Maken wij ons nog wel eens druk over die nooit teruggetrokken circulaire van de

DE BEST VERKOCHTE STRIPS VAN DE MAANDEN MEI & JUNI 2000

SERIES

1 **Blauwbloezen 43: De blauwblues**
2 **Suske en Wiske 264: Jeanne Panne**
3 **Kleine Robbe 9: Dit is nog niks voor jou**
4 **Altuna 4: Een goede vriend**
5 **Elfquest 52: Hoofd en hart**
6 **Aria 22: Het spoor van de ratten**
7 **Pin-up 6**
8 **Michel Vaillant. Onuitgegeven toppers 1**
9 **Vlad 1: Igor, mijn broer**
10 **Joop Klepzeiker 15**

Heb je eindelijk een succesreeks, kun je ze niemand aanpraten, omdat er een deel niet leverbaar is. Voorbeelden legio (Shamel/Spoorloos/Klaagzang verloren gewesten enz.) Ze delven hun eigen graf.

Die computerlettering bij De Rode Ridder komt erg fabrieksmatig over en past dus goed bij de rest van de strip.

Asterix in het museum: en wie zegt dan, dat je van strips niets kunt leren?

OVERIG*)

De fijnproever (Van Driel) 1
Kapitein Scharlaken (Guibert/David B.) 2
Henry's Dagboek: Ieper 1916 – 1918. (Glogowski) 3
Op zoek naar venus 2 (Dethorey/Bourgeon) 4
De wereld van Asterix (Goscinny/Uderzo) 5

De Zet-Lijst komt tot stand dankzij de volgende winkels: Balloon Ex press, Het Besloten Land, De Boekenhalte, Eppo, Franka, Gilles de Geus, Gobelijn, Het Besloten Land, Het land van langverge-ten, Lambiek, Leidse Stripshop, Mieke's Stripties Paard van Troje, Plok, strips en eh... dingesl, De Poort, De Strip, 't Strippie
Ook het commentaar is afkomstig van de deelnemende winkeliers.
*) De lijst "overig" bevat one-shots, tweeluiken en trilogieën

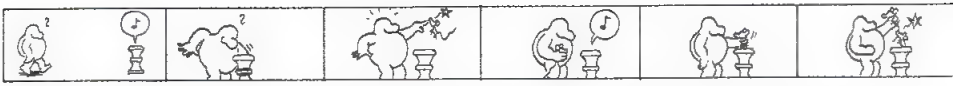

Nederlandse Minister van Onderwijs uit 1948, waarin strips als nihilistische lectuur worden afgeschilderd waarvan de verspreiding moet worden tegengegaan, dan zal het verbazen dan de strip in Frankrijk, toch het luilekkerland van de auteurstrips, nog onlangs het slachtoffer is geworden van een soortgelijke poging tot **censuur.** Op 2 mei jl. ontploft er een bommetje binnen de Franse stripwereld. Aanleiding is de namens de Franse minister van Onderwijs verzonden brief van die datum van de hand van een hoge ambtenaar, belast met het toezicht op middelbare scholen. Daarin wordt gesteld dat uit de schoolbibliotheken een vijftal striptitels verwijderd moet worden vanwege het vermeend pornografische en/of racistische karakter daarvan. Dat is wellicht nog tot daaraan toe, ware het niet dat de vijf gewraakte albums tot het neusje van de zalm van de hedendaagse strip worden gerekend. Het gaat om Bourgeons *De kinderen van de wind* 5: *Het ebbehout*, *Stilte* van Comès, *Woestijnkoorts* van Loustal en Paringaux, *Le centenaire* van Ferrandez (niet in het Nederlands vertaald; een vervolg op *Oriëntaals dagboek*) en *De chninkel* van Rosinski en Van Hamme. Merkwaardigerwijs zijn het alle vijf titels van uitgeverij Casterman. Nadat Jean-Marc Thévenet, de organisator van de jaarlijkse stripbeurs in Angoulême, in het geweer komt tegen deze wel zeer bedenkelijke actie van het Ministerie, springt de Franse dagbladpers er dankbaar bovenop. *Libération* zoekt het uit en oordeelt, dat de bewuste ambtenaar is afgegaan op een dossiertje, dat is samengesteld uit een aantal uitgeknipte en uit hun verband gerukte plaatjes uit de bewuste albums. Het dossiertje blijkt te zijn aangeleverd door een zeer conservatieve groep katholieke christenen. In het dossier worden ook de albums *De jacht* van Bilal en Christin en *Wuivende veder* van Juillard en Cothias aanbevolen voor maatregelen, maar dat neemt het Ministerie niet over. De groep ultraconservatieven blijkt zich vaker te hebben geroerd. Een eerder succes van de groep betreft het terugtrekken van de albums van de reeks *Torpedo 1936* uit alle winkels van de Franse supermarktketen Monoprix. Terug naar de brief van 2 mei, die deugt niet. Bourgeon en Ferrandez blijken bovendien voor hun werk te zijn onderscheiden door de Franse staat (Ferrandez is 'chevallier des arts et des lettres' en Bourgeon mag zich zelfs beschermheer van het Franse culturele erfgoed noemen). Het Ministerie van Onderwijs zit dus met een probleem, maar weigert de hand in eigen boezem te steken. Het Ministerie zwakt de brief van haar ambtenaar af, door te stellen dat het om een advies aan de bibliotheken gaat en niet om een instructie. Veel auteurs en andere professionals hebben in de Franse pers te kennen gegeven een vieze smaak in mond te hebben gekregen. PvG

De **Incognito-reeks** is na de uitgave van de kettingstrip *Het Lieve Leven* nu pas echt van start gegaan met de comic **Dr. Dia** van Lode Devroe. Vanaf nu verschijnt er vier maal per jaar een deel op comic-formaat, zwart-wit met een steunkleur en 32 pagina's. In voorbereiding zijn comics van Mark Hendriks en Marq van Broekhoven. Maar als eerst volgende deel in de serie verschijnt

Nachtschade van Erik Wielaert, een bundeling van vier korte horrorverhalen.
Een abonnement op deze leuke nieuwe reeks gaat in nadat je 27,50 gulden hebt overgemaakt op giro 6193908 t.a.v. Robin Schouten te Zaandam. Belgische liefhebbers sturen dertig gulden contant naar: Incognito Reeks, Bergblauwstraat 296, 1503 ML Zaandam (e-mail: incognito@comic.com) HvS

De Hogeschool Sint-Lukas te Brussel is de enige opleiding in het Nederlands taalgebied waar je zowel praktijk- als theoretisch striponderwijs kunt volgen. Leraren aan de academie zijn onder andere Johan de Moor en Nix. Dit jaar zijn de afstudeerprojecten van de striptekenaar-studenten gebundeld. Het blad **Demo** toont werk van een nieuwe generatie stripmakers in België die staat te popelen om aan de slag te gaan. Ooit studeerden aan de Franstalige afdeling van deze hogeschool auteurs als Andreas, Sokal, Schuiten en Berthet. Wie weet is het werk van hun opvolgers al te lezen in *Demo*. Overtuig jezelf. Informatie over hoe aan het blad te komen: Petra Goovaerts, Hogeschool Sint-Lukas, Paleizenstraat 70, 1030 Brussel (petra.goovaerts@sintlukas.be). HvS

Wie alles gelezen heeft en nu vergeten is wat dat ook alweer was, kan nog steeds terecht bij **lijstjesfetisjist Wijntjes.** Onvermoeibaar blijft de stripboekhouder zijn Indexen produceren. Nummer 6 inventariseert stripinformatiebladen als *Coyote*, *Fresco* en *Striptuur*. Door *f* 18,00 over te maken op girorekening 8312959 ten name van A. Wijntjes, Reigerstraat 6 3161 TN in Rhoon, is men verzekerd van de toezending van 4 edities van *Index*. JN

De gagstrip **Max en Mummie** stond twee jaar lang in de *Veronica-gids*. Het eerste jaar werden de afleveringen getekend door Steven Dupré *(Sarah en Robin)* en geschreven door filmproducent Ruud den Drijver, het tweede jaar door respectievelijk Wout Paulussen en Dick Briel. Voor de liefhebbers is de serie nu gebundeld in twee zwart-witalbums met een beperkte oplage van 500 exemplaren. Prijs 25 gulden per deel. In het volgende nummer van ZozoLala een interview met Steven Dupré.
Uitgever en tevens enig verkooppunt is stripwinkel Bee Dee, Anegang 42 te Haarlem. Volgens winkelier en uitgever Jan Verdegaal zijn de marges te klein om het album via derden te verspreiden. Geïnteresseerden buiten Haarlem kunnen het album rechtstreeks bij hem bestellen (023-5310168, fax. 023-5318200). Ook de genummerde luxe editie van het *Professor Palmboom*-album *London Labyrinth* (met een portret van de hoofdpersoon) is daar te koop. Dit najaar volgt nog een zeefdruk van de strip. De winkel wil in de toekomst doorgaan met zowel gewone als luxe uitgaven. PvO

Dat wij van ZozoLala apetrots zijn op **Martin tom Dieck,** zal na onze albumuitgave van *Tot ziens, Deleuze!* geen verrassing zijn. En dat wij niet de enige fans van zijn werk zijn, blijkt wel uit het feit dat Dieck eind juni op het stripfestival in het Duitse Erlangen de **Max und Moritz-prijs** voor de beste Duitse auteur in de wacht sleepte. De Comic Biennale in Erlangen is het belangrijkste stripevenement bij onze oosterburen.
Dieck wordt in het juryrapport geroemd om zijn vernieuwende aanpak van het medium beeldverhaal, zijn grafische kwaliteiten en zijn onconventionele manier van vertellen. Hij bevindt zich als prijswinnaar in goed gezelschap met Alan Moore (beste buitenlandse auteur) en Moebius, die de oeuvreprijs in ontvangst mocht nemen. HvS

Im memoriam

Het wordt bijna een vast onderdeel van deze rubriek. Opnieuw is een aantal talenten aan de negende kunst komen te ontvallen.
Om te beginnen overleed op 8 juni jl. **MacNelly**, bekend van de Amerikaanse krantenstrip *Shoe*. MacNelly werd slechts 52 jaar. Naar ons pas nu bekend is geworden, is op 29 januari jl. op 78-jarige leeftijd **Palacois**, de tekenaar van de westernstrip *McCoy*, overleden. Ook de dood van Eli Katz is al even geleden. Hij overleed op 2 februari jl. en werd 73 jaar. Katz is bekend onder zijn pseudoniem **Gil Kane** en was een oude rot in het vak van de Amerikaanse superheldenstrips. In de jaren negentig maakte hij nog een vernieuwende versie van *Superman*. Het bekendst is Kane van zijn tekenwerk uit de jaren vijftig en zestig voor series als *Green Lantern*, *The Hulk* en *Spiderman*.

De declaraties van de nieuwe wethouder deden meermalen de wenkbrauwen van zijn accountant fronsen...
1 whisky-chocomel?
Grouwstra

De Friese strip-*scene* **Jan Grouwstra** publiceert regelmatig in Zone 5300. In eigen beheer heeft hij een aantal van zijn cartoons gebundeld en geniet onder de titel *Praktische tips voor het lui op de bank liggen*. In een los getekende stijl maakt hij aangename grappen. JN

Tijdens de afgelopen editie van de Stripdagen Haarlem stuitten wij op **heruitgaves** van de oude **Lex Brand**-boekjes, pulpverhaaltjes die vlak na de Tweede Wereldoorlog in hoge produktie door de Haarlemse Bell studio werden vervaardigd. Het heruitgaveproject blijkt al jaren aan de gang te zijn, maar wij kunnen ook niet alles weten

De verhaaltjes zijn slecht getekend, beroerd verteld en vreselijk gedateerd, maar dat laatste maakt ze oh zo vermakelijk om te lezen. Dit zowel voor opa's met jeugdsentiment, als voor sociologen (die zich kunnen verbazen over verhalen waarin negers zonder schaamte Piet Schoensmeer werden genoemd). De boekjes zijn te bestellen bij Stichting Uitgeverij Bee.dverhalen, Gouden Pand 11, 9901 EG Appingedam. Zes nummertjes voor 30 piek.HvS

In de nieuwe **Zone 5300** kleurenstrips van Fred de Heij en Erik Wielaert Daarnaast werk van een nieuwe Serviër aan het stripfront, Mr. Stocca, en de laatste aflevering van de strip *Singlemania*. Makers Frits Jonker en Pieter Dorrenboom willen gezamenlijk een andere serie opzetten

Ook in dit zomernummer een strip van Gerrie Hondius. In navolging van Barbara Stok verschijnt er dit najaar een album van haar bij uitgeverij Nijgh en van Ditmar. Titel: *Als je je niets verbeeldt, dan ben je niks*. Dat dit laatste niet opgaat voor *Zone 5300*, blijkt uit het feit dat eind van de zomer het 50ste nummer van het blad verschijnt. De afgelopen jaren heeft het tijdschrift haar waarde bewezen door veel binnen- en buitenlandse auteurs de kans te geven hun werk onder de aandacht te brengen van een groter publiek. Als je dat zo lang volhoudt zonder er een cent aan over te houden, dan ben je wat. In het jubileumnummer zullen overigens vijftig tekenaars samenwerken aan een strip die voor de gelegenheid is geschreven door Pieter van Oudheusden. HvS

Het werk van Stefan van Dinther en Tobias Schalken heeft in de kringen van de ware stripliefhebbers weinig introductie of aanbeveling meer nodig. De publicatie van hun bloemlezing **Eiland** was een lichte sensatie en met *Eiland twee* maakten ze de gewekte verwachtingen volledig waar. Beide bundelingen van hun werk werden in eigen beheer uitgegeven. De waard.ge opvolger *Eiland drie* is een gezamenlijke productie van beide heren met de ovenverse uitgeverij Bries. Het is verbazingwekkend en bewonderenswaardig hoe Schalken en Van Dinther erin slagen de valkuilen van de gemakkelijke gewoonte en verleidelijke routine te ontwijken. Ook *Eiland drie* staat bol van de stijl- en techniekvarianten. De zoektocht naar de grenzen van het medium kent wisselende resultaten. Niet altijd geheel geslaagd, maar wel vaak prachtig en altijd spannend. De samenwerking met uitgeverij Bries levert bovendien een fraai verzorgd en vormgegeven boekwerk op, waar de liefde voor de strip aan alle kanten van af straalt zonder dat de professionele aanpak er onder heeft geleden. Jubel, jubel, jubel. Het prachtwerk is verkrijgbaar in de goede stripboekhandel voor *f* 29,95/BF 520. JN

Van alle amateur-stripbladen is **Stripper** onbedreigd de meest kleurrijke Niet alleen heeft de jongste editie van het blad een kleurenomslag (!), de samenstellers hebben de lezers al regelmatig aangenaam weten te verrassen met creatieve stunts als een zelf te bouwen stripmuseum en grote vakantieboeken in miniformaat. *Stripper 46* bevat aantrekkelijke bijdragen van onder anderen Barreveld, Olt4 en Damen. Een abonnement voor zes nummers is te realiseren door *f* 22,50 over te maken op girorekening 6624776 ten name van De Stripper in Tilburg. JN

Na afronding van de eerste twaalf deeltjes, is uitgeverij De Plaatjesmaker zonder pauze doorgegaan met een volgende cyclus van de **Pincetreeks.** Na prachtige albumpjes van onder andere Ben Westervoorde en Floris Oudshoorn, verschijnen deze zomer nog boekjes van Luc Cromheecke (bekend van *Taco Zip*), Milan Hulsing, Erik Kriek (met de *Gutsman* spin-off L'il Andy Royd) en Maarten Vande Wiele.

De nieuwe reeks heeft overigens wel een andere lay-out dan de eerste twaalf afleveringen. Is dat gebeurd onder druk van de Franse uitgeverij L'Association waarvan de *Patte de Mouche* reeks exact het zelfde uiterlijk heeft? "Nee hoor", zegt uitgever Peter de Wit. "We hebben ondanks herhaaldelijke pogingen van onze kant nooit iets gehoord van L'Association. We wilden gewoon de nieuwe serie Pincetjes een ander jasje geven. Anders zou de reeks zo ongemerkt blijven voort hobbelen." HvS

MAXOMMATOZUS post-apocalyptisch proefkonijn

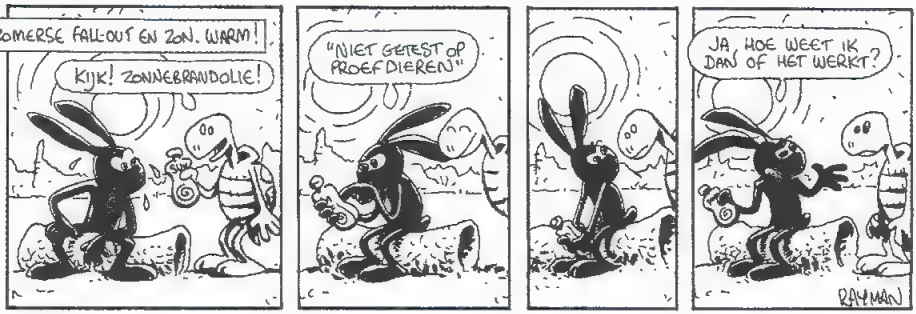

'ik ben aanstormend talent met een slakkengangetje'

Het *jeugdbladengevoel* van Typex

Al meer dan vijftien jaar timmert Typex (Amsterdam, 1962) aan de weg als stripmaker en illustrator. Ondanks die lange periode, wordt hij in het stripwereldje nog vaak in de categorie 'nieuw talent' ondergebracht. Deze zomer verscheen het eerste deel van zijn tijdschrift Chorizo bij uitgeverij Oog en Blik. Binnenkort verschijnt het vervolg. Een gesprek met een stripmaker die zou willen dat het af en toe wat sneller ging. "Als je serieus genomen wilt worden, moet je een deprimerende, slecht getekende strip maken. Pas dan denken ze dat het iets met cultuur te maken heeft."

"Sinds een kleine tien jaar heet ik Typex. Dat is langzaam zo gegroeid. Mijn vriendin en mijn dochtertje noemen me zo, die naam staat in het telefoonboek en die naam staat op het naamplaatje op de gevel. Het was geen bewuste keuze voor een alter ego, meer een uit de hand gelopen bijnaam. Ik kan achteraf wel psychologiseren dat ik mijn oorspronkelijke naam niet meer wilde gebruiken omdat ik een nieuwe start wilde maken in mijn leven, maar zo is het allemaal niet begonnen. Ik werkte vroeger samen met een vriend en we gaven elkaar onzinnige bijnamen. Hij heette Schildpad en ik Typex. Dat is steeds meer uitgegroeid."

Hoe lang ben je al bezig met tekenen?

"Toen ik viet was, zei ik dat ik later striptekenaar wilde worden. We hadden destijds de leesmap, met daarin Robbedoes. Ik herinner me dat ik uren in dat blad zat te kijken. Vooral naar - achteraf een ongelooflijk stomme strip eigenlijk - *De Minimensjes.* Die hoofdpersoon had zo'n serieus hoofd met van dat grijze haar en dat fascineerde me enorm. Ik kon nog niet lezen, maar had al bedacht dat de ronde dingen gesprekken waren en de wolkjes gedachten. Ik kon niet wachten tot ik die strip zou kunnen lezen.
Robbedoes was het begin. Later kwam Donald Duck, op de lagere school Pep en Kuifje. Mad kreeg ik van een kennis van mijn ouders. Al mijn geld ging in die periode op aan strips, totdat ik later de popmuziek leerde kennen. Ik heb een complete *nerd*-achtergrond *(lacht).* Ik tekende de songteksten van de muziek die ik beluisterde, nou ja, eigenlijk precies wat ik nu na al die jaren nog voor muziektijdschrift *Oor* doe.
Ik ben na de middelbare school naar de Hoge School voor de Beeldende Kunst gegaan. In de laatste twee jaar van mijn opleiding begon ik te werken voor De Balloen. Ik kon nog geen strips maken. Ik had het nog nooit gedaan, ik maakte alleen maar striptekeningen. De discipline ontbrak me om een pagina lang dezelfde stijl te hanteren. Toen zag ik voor het eerst het werk van tekenaars als Kamagurka en Lucebert, dat lossige geteken, dat houd je makkelijk een bladzijde vol. Dat stak me een hart onder de riem en ik begon cartoons en strips te tekenen. Met de eerste tien cartoons ben ik naar De Balloen gestapt en die werden geplaatst. Van het een kwam het ander. Het jaar daarop publiceerde ik mijn eerste werk in het *Parool.*"

Dat klinkt alsof het allemaal heel vloeiend is verlopen.

"Dat was niet zo. Op de academie twijfelde ik nog of ik niet liever schilder wilde worden. Ik heb dat wel geprobeerd, maar het gaf me weinig voldoening. Ik tekende al wel een strip voor Taptoe. In die periode is ook *Melkman* ontstaan (in 1996 uitgegeven door Oog en Blik, red.). Maar het maken van strips bleef er toch een beetje achteraan strompelen. Ik was niet echt gericht bezig. Na mijn naamsverandering - ook al is dat niet echt bewust gebeurd - heb ik op dezelfde onbewuste manier het schilderen laten vallen. Ik ging steeds meer strips tekenen en mijn best doen het gepubliceerd te krijgen. Voordat ik er erg in had was, had ik al een jaar niet meer geschilderd en was ik stripmaker."

Je bent al zo lang bezig met strips, en toch geld je nog steeds als een aanstormend talent. Waar ligt dat aan, denk je?

"Ha, ha, ha, ik ben een aanstormend talent met een slakkengangetje. Maar ik begrijp wel hoe het komt. Ik ben nooit zo stijlvast geweest, mijn werk was niet echt herkenbaar voor veel mensen. Nu begint het pas herkenbaar te worden. Ik teken in veel verschillende stijlen. Kijk naar de strips in Chorizo Het is een soort onrust; ik vind het zonde al mijn werk in dezelfde stijl te maken. Ik ben echter consequenter geworden in wat ik maak. In mijn eerste strips veranderde ik zelfs binnen één strip, soms zelfs binnen één plaatje van stijl. Leuk om te maken voor mij als tekenaar, maar niet te lezen. Inmiddels vind ik het veel belangrijker dat het overkomt. Als ze mijn werk niet leuk vinden, is dat jammer. Maar als ze het niet kunnen volgen, dan heb ik een fout gemaakt.

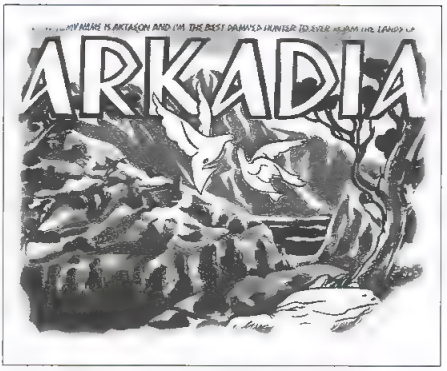

Het klinkt wat hoogdravend, maar ik heb als het ware mijn artistieke kant weten te combineren met de verteller in me. Ik voel me daar prettiger bij. Wat heb je aan een verhaal dat niet overkomt? Neem nou de eerste *Moortje Poes*-verhalen die ik voor Zone 5300 heb gemaakt: mijn vriendin die leest ze niet, hoor. Zij moet zich er echt toe zetten om er doorheen te komen. Ik wil *Moortje Poes* ook in Chorizo publiceren, maar dan begin ik helemaal overnieuw. De eerste verhalen ga ik opnieuw vertellen en hertekenen, want ik vind ze te ontoegankelijk voor het publiek."

Je hebt het vertellen gaandeweg geleerd. Had je voorbeelden voor ogen?

"Er zijn maar weinig stripmakers die echt een goed verhaal kunnen vertellen. Dat mis ik vaak. Ik zie mezelf niet als ideale verhalenverteller, maar ik probeer het wel. Mijn grote voorbeelden waren de *Spirit* van Will Eisner om de combinatie van humor en romantiek en *Mad* van Harvey Kurtzman om de satire. Op zich hou ik niet van satire, maar Kurtzman verviel nooit in dat bittere wat veel satirici hebben. En ik hou erg veel van Crumb natuurlijk, dat is de allergrootste."

Hou je niet van satire? Je neemt in je werk anders de nodige andere strips op de hak, zoals Kick Wilstra en De Smurfen.

"*De nieuwe avonturen van Kick Wilstra* is absoluut niet bedoeld als een parodie of zo. Peter de Wit en Hanco Kolk vroegen me een boekje te maken voor de Pincet-reeks. Ik wist niet waarover, maar in die tijd kreeg ik het eerste boekje van Henk Sprengers *Kick Wilstra.* Ik moest mijn eigen boekje maken, maar zat liever *Kick Wilstra* te lezen in het park.
Bij het lezen viel me op dat het bol stond van de afgekapte jongensromantiek. Ik zag de liefde tussen Kick en Sproet die nooit tot ontplooiing was gekomen, want alles was hetero in de tijd dat die strip is gemaakt. Toen leek het me leuk een eigen strip te maken waarin juist homoseksualiteit de norm was. In mijn Pincet-boekje parafraseer ik wel uit het eerste deel van *Kick Wilstra,* maar het is dus zeker niet als parodie bedoeld.
Zelf vind ik het altijd erg jammer dat de strip zo conservatief is en vast zit in gelijkte patronen. Neem de clichématige wijze waarop vrouwen altijd worden afgebeeld, of de zwart-wit manier waarop de slechten tegenover de goeden worden geplaatst. Ik wil nooit een boef die alleen maar slecht is, een held die alleen maar goed, een vrouw die alleen maar sexy en een man die alleen maar hetero is."

In de jaren '70 heette dat underground.

"Underground bestaat niet meer en dat is maar goed ook. Maar wat ik doe, is helaas slechts voor een klein publiek. Jammer, want ik zou willen dat veel meer mensen het lazen. Het zou leuk zijn als mijn werk wat meer gewaardeerd werd. Als je serieus genomen wilt worden, moet je een deprimerende, slecht getekende strip maken. Pas dan

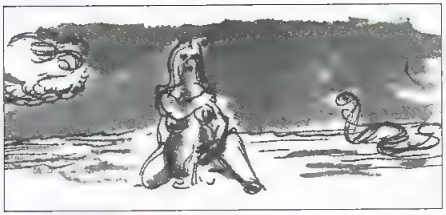

denken ze dat het iets met cultuur te maken heeft
Ik hou heel erg van de humoristische strip. Alles wat ik maak, is doorspekt met humor. Ik vind het jammer dat in veel beeldverhalen de banaliteiten worden uitgesloten. Het leven bestaat nu eenmaal voor een groot gedeelte uit poep en pies en dat moet dan ook allemaal in de strip kunnen. Ik denk niet eens dat ik er in mijn verhalen meer nadruk op leg dan dat je in het echte leven op straat tegenkomt. Ik denk ook niet dat er in mijn werk meer homo's voorkomen dan er buiten rondlopen. Alleen zie je het gewoonlijk niet in strips."

Hoe is Chorizo ontstaan?

"Chorizo is een soort jeugdblad voor volwassenen. Ik heb heimwee naar die stripbladen uit mijn kinderjaren. Naar hoe gezellig, spannend en leuk het was als de Pep weer binnenkwam. Als je dat blad nu doorneemt, is het eigenlijk heel kinderachtig. Het is niet meer zo leuk als in je geheugen. Ik wilde een blad maken, zoals ik het me herinner. Ik wilde een blad zoals toen, maar dan voor mijn eigen leeftijd. Ik heb bewust geprobeerd dat jeugdbladengevoel in Chorizo op te roepen. Bijvoorbeeld door die strookjes boven de strips met informatie over wat er zogenaamd in de voorgaande aflevering van het verhaal gebeurd is. Bij het Smurfen-achtige verhaal - ik wil geen rechtszaak - wilde ik de setting van die brave kinderstrip in de echte Middeleeuwen plaatsen. Natuurlijk was Gargamel niet alleen maar slecht; al de heksen die toen verbrand zijn waren toch ook normale vrouwen? En die kleine mannetjes in het bos, dat konden toch niet alleen maar van die brave kereltjes zijn?
In de komende nummers wil ik niet alleen vervolgverhalen, maar ook meer afgeronde, korte strips. Ik heb nog geen idee wanneer de tweede aflevering uitkomt. Ik probeer het tegelijkertijd af te hebben als de nieuwe *Gutsman*-comic van Erik Kriek. Dat is wel praktisch voor de uitgever, want die kan dan beide kleurenomslagen tegelijkertijd laten drukken. En voor Erik en mij is het gezelliger, omdat we dan samen kunnen signeren op allerlei beurzen. Het enige probleem is dat hij veel sneller tekent dan ik. Ik doe minstens drie maanden over een Chorizo. Hij kan het in zes weken."

Je hebt jarenlang rondgelopen met het idee voor Chorizo. Waarom heeft het zo lang geduurd?

"Ik had er het geld niet voor. Twee jaar terug ben ik echt begonnen met illustreren. Dat was goed voor mijn ontwikkeling als tekenaar, maar vooral goed voor mijn portemonnee. Met strips valt tenslotte geen droog brood te verdienen
Op een gegeven moment had ik zoveel verdiend, dat ik het me kon permitteren een paar maanden vrij te nemen om alleen aan Chorizo te werken
Ik teken behalve voor Oor, ook voor de Filmkrant, het Parool, de VPRO-gids, Vrij Nederland en een keertje voor Playboy. Vorig jaar kwam daar een reclamebureau bij en dat was de belangrijkste reden waarom het ineens zo goed met me ging. Nu is het zomer. Ik heb weinig opdrachten en moet de belasting worden betaald. Dat maakt me wat onrustig. Ik zou nu natuurlijk aan de nieuwe Chorizo kunnen werken, maar ik ben niet op mijn gemak als ik weet dat er geld binnen moet komen. Het liefst zou ik alleen aan Chorizo tekenen, maar dat kan ik tegenover mijn gezin niet maken.
Mijn uitgever verdient ook geen reet aan mij. *Melkman* was een groot financieel debâcle. Wat dat betreft ben ik erg blij met Oog en Blik. Zonder hen was er geen stripwereld meer in Nederland.
Ik hoop dat het blad in het buitenland kan worden afgezet. Het is niet voor niets in het Engels gemaakt. Nederland is gewoon te klein. Hier zijn misschien een paar honderd mensen die mijn strips graag lezen."

Het moet weinig bemoedigend zijn als je zo lang bezig bent, terwijl er zo weinig waardering tegenover staat. Wat houdt je gaande?

"Ik klink misschien negatiever dan bedoeld. Ik vind het niet zo erg allemaal. Ik voel me niet miskend. Het enige wat ik jammer vind, is dat ik nu onvoldoende geld heb om een nieuwe Chorizo te kunnen maken. Maar ik ben niet somber. We leven in de gouden eeuw van de strip. Er is ontzettend veel aan de hand, wereldwijd. Het is een fijn gevoel daar deel van te kunnen uitmaken. Strip is een prachtig medium met onbegrensde mogelijkheden. Je kunt hele speelfilms maken met een budget van 4,95 gulden voor een potje inkt. Ook al verdien ik veel geld met illustraties en ook al vind ik het ontzettend leuk om te doen, toch zal ik altijd strips blijven maken. Er is niets wat zoveel voldoening geeft. Dat houdt me gaande. Ik wil mooie verhalen vertellen. En dat ik nu zelf een blaadje heb, zoals ik vroeger graag las, dat is echt kicken."

Maar zou je er vrede mee hebben als het niet groter werd dan dit?

(lacht) "Nee, dat zou ik jammer vinden. Maar ik vrees dat ik het desondanks nog wel tien jaar zou volhouden. Het is wel lastig, want je haalt tenslotte ook veel voldoening uit publieke waardering. Die krijg ik ook wel. Af en toe krijg ik een vriendelijk kaartje of e-mail. Maar ik hoop toch dat ik op de een of andere manier naar het buitenland kan doorstromen. Hoewel je je daar ook niet te veel van moet voorstellen. Ach, als je ervan kunt leven, en je weet dat er een publiek is voor je werk, meer mag je als stripmaker volgens mij niet verlangen."

Wat zijn je plannen voor de nabije toekomst?

"Een tweede deeltje van *Kick Wilstra*. Maar natuurlijk eerst een nieuwe Chorizo. Ik weet niet of het slim is er dan al mee te komen, maar ik sta te popelen om bij de Chorizo allerlei kleine tijdschriftjes te voegen. Chorizo is voor volwassenen, maar ik zou ook graag een kinderblad maken: de Weenie. En nog een meidenstripblad. Ik zou Chorizo willen uitbouwen tot een bladenimperium. Vroeger had ik een droom: de Zaanlandia. Ken je dat? Dat was de naam van onze leesmap. Zoiets zou ik zelf ook willen maken. Allemaal leuke bladen, zoals ik die in mijn hoofd heb zitten. Aaah, prachtig."

Hans van Soest

Agenda

Onvermoeibaar en onstuitbaar gaat het Belgisch Centrum van het Beeldverhaal door met het organiseren van tentoonstellingen. **Tot 17 september** besteedt het BCB aandacht aan **Portugal en het stripverhaal,** een bloemlezing van Portugese stripmakers met behulp van originele platen. **Van 13 juni tot 8 oktober** worden de grafische ontwerpen van Franquin in het zonnetje gezet onder de titel **Franquin en het modernisme**. Daarna wordt **van 10 oktober tot 7 januari 2001** aandacht besteed aan het werk van vader en zoon De Moor middels de tentoonstelling **Bob en Johan de Moor: twee generaties Vlaamse tekenaars.** Dit alles is te bezichtigen in het Belgische stripmuseum, Zandstraat 20 te Brussel.

Leuk en leerzaam, zo prijst het Rijksmuseum van Oudheden de expositie **Asterix en Europa** aan. Nog te zien **tot en met 1 oktober**. Rijksmuseum voor Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, 071 - 516 31 63, www.rmo.nl.

Het Vlaams cultuurhuis **De Brakke Grond** in Amsterdam heeft in het kader van het Nederlands-Vlaams theaterfestival een aantal tekenaars gevraagd in zes pagina's een toneelstuk te verstrippen. Het resultaat is van **16 augustus tot en met 17 september** te zien op de tentoonstelling **Papieren drama's.**
Ionesco's beroemde *Le rhinocéros* is in plaatjes omgezet door Johan de Moor. Berend Vonk verstripte *Mutter Courage und ihre Kinder* van Bertold Brecht, Willem (Bernard Holtrop) deed dat met *Entertaining mr. Sloane* van Joe Orton, de Zuid-Afrikaanse Ina van Zijl met *Vrijdag* van Hugo Claus en Bart Schoofs *Dolly of avocado's bij de lunch* van Gerardjan Rijnders. Verder is op de tentoonstelling werk te zien van het Franse tekenaarscollectief Amok met twee werken van Bernard-Marie Koltès en Hanco Kolk met een stuk van Alex van Warmerdam (Het eerder in de Pincet-reeks verschenen *Kaatje is verdronken).* De strips staan afgedrukt in de catalogus. De Brakke grond ligt aan het Nes 45 en is op maandag gesloten.

Wie deze zomer op het **Lowlands Festival** van de muziek gaat genieten, moet zeker even langs de stand lopen van stripwinkel The Drowning Man. Daar **signeert** gedurende het festival een keur aan **Nederlandse stripmakers** hun werk. Aanwezig zijn : Erik Kriek, Typex, Wasco, Marcel Ruijters, Marc v.d. Holst, Yuri Landman, Barbara Stok, Maaike Hartjes, Jean-Marc van Tol, Marc Retera en Bart Schoofs. Het festival wordt gehouden van **vrijdag 25 tot en met zondag 27 augustus** aan het Veluwemeer bij pretpark Six Flags (voorheen de Flevohof).

In Valkenswaard wordt op **26 en 27 augustus** het 15e Brabants Stripspektakel gehouden. Naast de gebruikelijke ruilbeurs en stripveiling, wordt de Stripsympathieprijs uitgereikt aan Jean-Pol. Behalve de prijswinnaar zullen ook klinkende namen als onder anderen Ferry, Marvano, Michetz en Van Broekhoven aanwezig zijn om zo maar in uw net aangeschafte, gloednieuwe albums te krassen! Dit alles vindt plaats in **sportcentrum Valkencourt. Pastoor Heerkensdreef 15 te Valkenswaard.** De openingstijden op beide dagen zijn van 10.00 tot 17.00 uur.

23 en 24 september vinden de Stripdagen plaats in **de Brabanthallen te 's-Hertogenbosch.** Bij het maken van dit blad ontbrak nog elke mededeling over programma en aanwezigen.

Op **22 oktober** organiseert de Stichting Maastrichtse Stripboekenbeurs een beurs in de **Platte Zaal, De Griend 6-7 te Maastricht.** Behalve boekverkopers zullen ook stripmakers aanwezig zijn. De organisatie zegt de aanwezigheid toe van onder anderen Van der Kroft, Linthout, Teng en Broeders.

„EN STEL HET GOED TERWIJL IK WEG BEN!
REKEN MAAR, VOORZITTER!
MAAK JE GEEN ZORGEN
GOEDE REIS, KAPITEIN!
WENS HET BESTE AAN HERGÉ!
HAHAHA
„EN DE GROETJES AAN VANDERSTEEN!
JOHAN DE MOOR

... en de winnaar is:

Vlak voordat deze *ZozoLala* naar de drukker ging, ontvingen wij het nieuws over de **Stripschapsprijzen.** De oeuvreprijs gaat dit jaar naar **Willem** (pseudoniem van Bernard Holtrop). Wie meer over deze bijzondere cartoonist wil lezen, verwijzen wij naar ZozoLala nummer 105.
Voor de prijs van het beste Nederlandse album zijn dit keer genomineerd: Mark Hendriks met *Hong Kong love story* en *Ikuyaki,* Hanco Kolk met het derde deel van *Meccano, Schlager* en Guido van Driel met *De Fijnproever.*
De prijs voor het beste buitenlandse album gaat naar één van de volgende stripmakers: Guibert en David B. met *Kapitein Scharlaken,* Blain met *De snelheidsbegrenzer,* Stanislas, Bocquet en Fromental met *De avonturen van Hergé,* Hermann en Van Hamme met *Bloedbruiloft* of (jawel) Martin tom Dieck en Jens Balzer met **Tot ziens, Deleuze!** Jullie begrijpen hoe apetrots we zijn op onze albumuitgave. En of dat nog niet genoeg is, gaat de prijs voor bijzondere verdiensten dit jaar naar ZozoLala - redactrice Karin van Wylick, voor haar werk in het Stripdocumentatiecentrum Rotterdam en dat voor ZozoLala. Hulde voor zo veel expertise in de jury!
De prijzen worden uitgereikt tijdens de stripbeurs in Den Bosch. Daar wordt ook bekend gemaakt wie de albumprijzen dit jaar in de wacht sleept. HvS

STRIPVOORSPELLING

De te verschijnen albums zijn gerangschikt naar door de uitgevers opgegeven verschijningsdata. In werkelijkheid verschijnen ze echter vaak later. Achter elk album staan de prijs (Hfl/BF) en de uitvoering (slappe kaft/harde kaft) vermeld. Het cursieve commentaar is van de ZozoLala-redaktie.

Te verschijnen in augustus

Big Balloon

Snoopy activity 3 (Diversen) 4,95; sk.
Looney Tunes pocket 3 (Diversen) 8,95; sk.

Dupuis

Dallas Barr 5: Anna van de 1000 dagen (Marvano/Haldeman) 9,75/180; sk.
Lokje 12: Een brandend verlangen (Blesteau/Godard) 8,95/165; sk.
Oh, lieve hemel 2: Infernovice (Stuf/Janry) 8,95/165; sk.
Psy 8: Areuh (Bedu/Cauvin) 8,95/165; sk.
Sammy 36: Papy day (Jean-Paul/Cauvin) 8,95/165; sk.
Titia en Pijpelijn 5: Scharrelvarkens en zwijnerij (Hardy/Yann) 9,75/180; sk.

Oog & Blik

Waiting for food 2: More placemat drawings (Crumb) 35,00; hk.

Sherpa

Verhalen uit Joe's Bar 2: Ouwe vrienden (Munoz/Sampayo) 24,95; hk.

Standaard

F.C. De Kampioenen 13: De Kampioenen maken een film (Leemans) 8,95/160; sk.
Nero klassiek 23: De X-bom (Sleen) 11,50/199; sk.
Nero klassiek 24: Het ei van October (Sleen) 11,50/199; sk.
Piet Pienter en Bert Bibber 9: Buldaarse Rhapsodie (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
Piet Pienter en Bert Bibber 42: De supersonische schokgolf-oscillator (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
Piet Pienter en Bert Bibber 43: Intermezzo in Hamaj'Oewait (Pom) 6,95/130; sk. *Herdruk.*
Piet Pienter en Bert Bibber 44: Vakantie in Pandorra (Pom) 6,95/130. *Herdruk.*
De Rode Ridder 180: De vervloekte schat (Biddeloo) 7,50/140; sk.
Suske en Wiske 265: Papa Razzi (Geerts) 7,50/140; sk en 80,00/1495; luxe.
Urbanus 83: Het ei van Urbei (Linthout/Urbanus) 7,95/150; sk.
Waterland 6: De wraak van de wuit (Broeckx/Legendre) 8,95/160; sk.

V.N.U.

Donald Duck pocket 71: Donald Duck gaat voor goud (Diversen) 8,95/160; sk.
Tina topper 37: Alles wordt anders (Diversen) 7,95/160; sk.

Te verschijnen in september

Dargaud

Het kruis van Cazenac 2: De slapende engel (Stalner/Boisserie) 13,95; sk.
Marshal Blueberry 3: Bloedige grens (Giraud/Rouge) 10,95; sk. *Het blijft maar doorgaan, maar eindeloos doorgaan!*
De omschrijvingen van He Pao 1: De bewegende berg (Vink) 13,95; sk.

Dupuis

Garage Isidoor 7: De bende van de steeksleutel (Olis/Gilson) 8,95/165; sk.
Het leven 3: Rien ne va plus! (Larcenet/Thiriet) 9,75/180; sk.
Jessica Blandy 18: Het Jessica-contract (Renaud/Dufaux) 18,50/335; hk en 9,75/180; sk.
Jimmy van Dooren 12: Tot ziens Jimmy (Desorgher/Desberg) 8,95/165; sk.
Papyrus 23: Het paard van Troje (De Odysse van Papyrus 1) (De Gieter) 8,95/165; sk.
De Zappers 8: Jij zapt, wij draaien (Ernst/Janssens) 8,95/165; sk.

Glénat

De rovers van de keizerrijken 6: De bloedige week (Jamar/Dufaux) 25,95/459; hk.
Sneeuw 11 (Gine/Convard) 9,95/195; sk.

Lombard

Bob Morane 35: Yang = Yinn (Coria/Vernes) 10,95; sk.
Getekend Hermann: Bloedbanden (Hermann/Yves Huppen) 23,50; hk en 11,25; sk.
Niklos Koda 2: De god der jakhalzen (Grenson/Dufaux) 10,95; sk.
Yakari 26: De wraak van de das (Derib/Job) 9,95; sk.

Oog & Blik

Klein zelfportret (Baudoin) 29,95; sk en 75,00; luxe.
Koude evenaar (Bilal) 29,95; hk.
Salade Nicoise (Baudoin) 39,95; hk en 99,00; luxe.
De verloedering (Tardi/Pennac) 29,95; hk.

SAF Comics

Bloedbanden (Hermann/Huppen) 125,00 luxe editie.

Sherpa

Arq 4: Racken (Andreas) 29,95; hk.

V.N.U.

De Bijbel strip 1 tot en met 5 (Diversen) 9,95; sk. *Alle 5 de delen samen verschijnen in een luxe editie van 54,90.*
Donald Duck pocket 72: Nacht in het spookhuis (Diversen) 8,95/160; sk.

Niet Aangekondigd; Toch Verschenen:

De bedenkelijk kijkende grondeekhoorn 9 (Diversen) Nooitgelezen: 12,50; sk. *Verse onzin van Gummbah, De Leijer & kornuiten.*
Belzarek 1: In naam van de vader (Schimpp/Lalla) Arboris; 12,95; sk. *Fantasy met monniken.*
Het beste van Klaartje bij nacht (Bernet/Trillo/Maicas) Safe Comics; 9,95; sk. *Aan de selectie zullen ze een hele kluif hebben gehad bij zoveel middelmaat.*
Braaf varken 1 (Schoofs) Grint; 13.95/250; sk. *Leuvens absurdisme. Tegelijkertijd bediende dezelfde uitgever de lezers die álles willen weten met een Besloten Dossier over Bart Schoofs, de mens en de mythe.*
The Champions 4 (Gurcan) De Boomerang; 9,95; sk. *Voetbalgrappen.*
Dead Hunter 2: De Klan-killers (Tacito) Arboris; 12,95; sk.
Dr. Dia 1 (Devroe) Incognito; 8,95; sk. *Neo-atoomstijl comic van Lode Devroe.*
De eerste keer (De Boer) De Plaatjesmaker; 7,95; sk.
Henry's dagboek: Ieper 1916-1918 (Glogowski) Van Ther; 14,95; sk. *Gelegenheidsstrip over WO I in opdracht van de stad Ieper.*
Joop Klepzeiker 15 (Schreurs) C.I.C.; 13,50; sk. *De rieturn of Ome Joop.*

Cover (Westervoorde) De Plaatjesmaker; 7,95; sk. *Ingenieus opgebouwde novelle over roem & glorie.*

Lotusbloem 7: De lynxenhoedster (Franz) Arboris; 10,95; sk.

Maaike's Magazinetje 3: Aart's Magazinetje; 3,50; sk. *Een special over Maaike's charismatische konijn Aart. De liefhebbers weten genoeg.*

De mensenhater (Oudshoorn) De Plaatjesmaker; 7,95; sk. *Hardop grinniken bij Floris Oudshoorns ultracynische portret van een misantroop.*

De Mof 7: De route van de mandarijn (Boutel/Bardet) Blitz; 29,95; hk.

Ode aan Wilhelm (De Jong/Hulsing) De Plaatjesmaker; 7,95; sk. *Milan Hulsing en Michiel de Jong brengen een elegant eerbetoon aan een bijzonder onwaarschijnlijke Duitser. Een van de beste Pincetjes tot nu toe.*

Piero (Baudoin) Sherpa; 29,95; sk. *Fraaie herdruk van deze intieme strip over de magie van het tekenen.*

Roodlein: Het grote dunne album (Van Popta) 10,00; hk. *Minimalistische gags in fraai vormgegeven debuut. Auteur Suzanne van Popta stelt ons het 'even grote dikke album' alvast in het vooruitzicht.*

Tower 1 (Ange/Goethals) Talent; 27,50; hk. *Rechttoe rechtaan thriller over IRA-killer op de vlucht.*

Zakboekie 1: Slappe balle De Kort) Big Balloon; 9,95; sk.

De zang van de vampiers 3: Invloeden (Guerineau/Corbeyeran) Talent; 27,50; hk.

Zoeloeland 10: Young mister Dundee (Ramaïoli) Blitz; 16,50; sk.

UNO MUNDO WERELDSTRIPS

In het buitenland verschijnen stapels prachtige strips die ons taalgebied amper bereiken. Kwaliteit kent echter geen grenzen. Daarom hieronder een selectie van de meest opvallende buitenlandse titels van de laatste twee maanden.

Deutsche Neue Welle

Bizar Bazarr 2 (Wittek) Zwerchfell; DM 7.80; sk. *Eerste deel van satirisch tweeluik over het Kölnsche carnaval.*

Hotze (Bringmann/Kopetzki) DM 24,90; hk. *Gags over de Duitse clubscene.*

Der Palast (Feuchtenberger) Jochen Enterprises; DM 40,00; hk. *Nieuw boek van de koningin van de Duitse underground.*

Playmo (Fil) Reprodukt; DM 9.90; sk. *Playmobil-personages spelen de hoofdrol in deze satirische Duitse comic.*

Wondertüte 5/6 (Atak) Reprodukt; DM 29.90; sk. *Dubbelnummer van Ataks cultstrip met vijftig pagina's gastbijdragen van onder anderen Daniel Clowes, Martin tom Dieck en Charles Burns.*

Les bandes dessinées

L'An 01 (Gébé L'Association; FF 109; sk. *Gébé droomt zich een betere samenleving. Verscheen eerder begin jaren '70 in Politique hebdo en Charlie mensuel.*

L'Association au Mexique (Diversen) L'Association; FF 89; sk. *Reisverslagen uit Mexico van Dominique Goblet, Thomas Ott, Caroline Sury en Vincent Vanoli*

Berlin 1931 (Raúl/Cava) Amok; FF 105; sk. *Uitgebreide herdruk van deze prachtig geschilderde historische strip; bevat twee extra verhalen.*

Bons baisers de Serbie (Zograf) L'Association; FF 35; sk. *Korte strips uit oorlogstijd van de Servische auteur van E-mails from Pancevo.*

Drozophile: Tati (Diversen) Drozophile; FF 170; sk. *Prachtig gezeefdrukte Zwitserse bloemlezing die al enige tijd meer aandacht verdient, zeker nu mensen als Trondheim, Mariscal en Jochen Gerner een hommage brengen aan de legendarische Franse filmmaker.*

Gloria Lopez (Van Hasselt) Fréon; FF 195; sk. *Thierry van Hasselt confronteert zijn lezers met fragmentarische Breccia-achtige beelden van de moord op Gloria Lopez.*

E-dad (Beb Deum) PMJ; FF 98; sk. *Grafisch wonderkind Beb Deum over de lotgevallen van een dromerig klein meisje in cyberspace.*

Histoire de Lisbonne 1 (Abranches/De Oliveira Marques) Amok; FF 115; sk. *Historicus Marques beschrijft de geschiedenis van Lissabon; tekenaar Filipe Abranches verbeeldt elk tijdperk in een eigen stijl.*

Le journal de mon père 3: L'apaisement (Taniguchi) Casterman; FF 80; sk. *Slot van Taniguchi's ingetogen Japanse familiedrama.*

Loin de tout (Coudray) L'Association; FF 35; sk. *Mild-absurde eenpagina-gags à la Professor Pi.*

Mort Cinder 2: La tour de babel (Breccia/Oesterheld) Vertige Graphic; FF 120; hk. *Herdruk van deze fabelachtig getekende fantastische detective, die alle lezers van De logen ogen zeker zal aanspreken.*

Mother (Sorel) Casterman; FF 79; hk. *Thriller van de tekenaar van Dodeneiland.*

Napoléon et Bonaparte (Rochette) Casterman; FF 54; sk. *Luchtig getekende gags van de auteur van het grimmige De ijstrein.*

Plageman, le deux (Bouzard) 6 Pieds sous terre; FF 69; sk. *Bouzards strand-soeperman is back!*

Les yeux dans le bouillon (Pascal/Broquet) Casterman; FF 59; sk. *Gags van de auteur van het Alph Art-winnende Russisch drama Ibicus.*

The Comix

Breakfast after noon 1 (Watson) Oni Press; $ 2.95; sk. *Nieuw vijfdelig Brits slice of life-drama in een soepele stijl die aan Seth doet denken.*

Bug house (Lafler) Top Shelf; $ 14.95; sk. *Een clubje insecten doet de jazz age nog eens over in bijna 200 pagina's dik historisch drama.*

Castle Waiting: The lucky road (Medley) Cartoon Books; $ 16.95; sk. *Eerste bundel van Jeff 'Bone' Smith-protégé Linda Medley. Sprookjesachtige fantasy voor alle leeftijden.*

The cold boom (Proctor) Caliber; $ 4.95; sk. *John Proctor blikt terug op het WO II-verleden van zijn vader.*

Only the end of the world again (Nixey/Gaiman) Oni Press; $ 6.95; sk. *De stemmige beelden van jong talent Troy Nixey maken Neil Gaimans doorsnee horrorverhaaltje over het vissersplaatsje Innsmouth toch nog de moeite waard.*

Preacher 8: All hell's a-coming (Ennis/Dillon/McCrea) DC Vertigo; $ 17.95; sk. *Politiek incorrect gniffelen bij nieuwe Preacher-bundel.*

Reinventing comics (McCloud) Paradox Press; $ 19.95; sk. *Het langverwachte vervolg op het klassieke Understanding comics. Met een polemisch deel over de hedendaagse stripcultuur en een special over het digitale stripverhaal.*

Vdor 21 The forbidden comics (Diversen) *Bloemlezing t.g.v. het stripfestival van Ljubljana met werk van o.a. Wostok, Mark Hendriks en Yves Albrechts.*

Naam:

Adres:

Lever deze coupon in bij 1 van de onderstaande expert stores

You don't train our creatures...

you UNLEASH them!

MAGIC The Gathering®

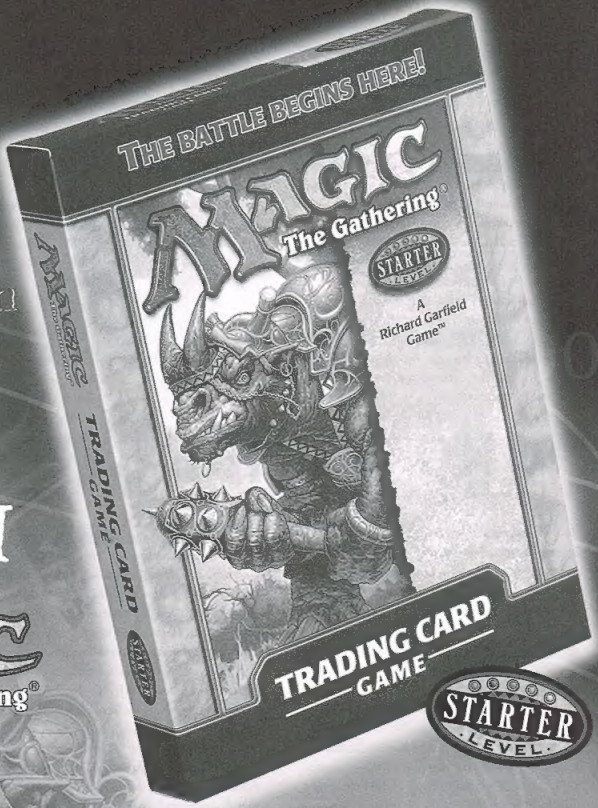

Bij aankoop van deze Starter® 2000 GRATIS een exclusieve CD-rom bij één van de onderstaande expert winkels:

× Atomik
Geleenstraat 17, Heerlen

× Atomik
Hinthamerstraat 90,
Den Bosch

× Atomik
Stationstraat 21, Sittard

× Bee Dee
Anegang 42, Haarlem

× Bookers & Strippers
Boterstraat 19, Alkmaar

× C's Movie & Fantasy Gifts
Lengweg 82, Hoogvliet

× Collector
Marktstraat 20, Apeldoorn

× Com-X
Rozengracht 31, Amsterdam

× Fantasy Shop Elf
Vrouwenrecht 3, Delft

× Fantasy Shop Elf
Noordeinde 91, Den Haag

× Eppo Strips
Kleine Berg 33, Eindhoven

× Erik Boere
Julianastraat 96,
Alphen ad Rijn

× Fantasy Fanatics
Kleine Houtstraat 9, Haarlem

× Franka
Torenstraat 9, Breda

× Gele Teken
Grote Oost 35, Hoorn

× Goblin
Brabantplein 16A, Uden

× Joker
Oude Gracht 230a, Utrecht

× Knibbel Comics
Nieuwstraat 65, Deventer

× Magic Friends
St. Aagtenstraat 26, Leiden

× Moenen & Mariken
Van Welderenstraat 70,
Nijmegen

× Simtasia
Nieuwehaven 116, Gouda

× Sir Ludemus
Kinkerstraat 16, Amsterdam

× Spelkwartier Arnhem
Nieuwstad 34-36, Arnhem

× Spelkwartier Tilburg
Langestraat 176, Tilburg

× Spelkwartier Zwolle
Luttekestraat 36, Zwolle

× Spellekijn
Voorstreek 3, Leeuwarden

× Stripwinkel Yendor
Korte Hoogstraat 16,
Rotterdam

× Vlieg er uit
Brusselsestraat 70,
Maastricht

× Walk In
Heerengracht 13, Den Haag

× Wir War
Oude Kijk in 't Jatstraat 40,
Groningen

× Wizard
Haverstraatpassage 40,
Enschede

× Zinnebeeld
Pelsterstraat 14, Groningen

PS GAMES

Wizards of the Coast